



İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ  
İLAHİYAT FAKÜLTESİ  
DERGİSİ

JOURNAL OF  
FACULTY OF THEOLOGY  
ISTANBUL UNIVERSITY



Sayı/Number: 30

Yıl/Year: 2014

# İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ (İÜİFD)

**İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi  
Adına Sahibi / Owner on Behalf of Faculty  
of Theology of Istanbul University**  
Prof. Dr. Murteza BEDİR (Dekan/Dean)

**Editör / Editor**  
Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER

**Yazı İşleri Sorumlusu /  
Legal Representative**  
Prof. Dr. Hidayet AYDAR

**Editör Yardımcıları / Co-Editors**  
Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI  
Yrd. Doç. Dr. Mustakim ARICI

## Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER  
Prof. Dr. Hidayet AYDAR  
Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK  
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ  
Doç. Dr. Ramazan YILDIRIM  
Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI  
Yrd. Doç. Dr. Mustakim ARICI

## Son Okuma / Redaction

Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK  
Arş. Gör. Mustafa ÖZAÇAÇ

**Kapak ve İç Tasarım / Graphical Design**  
Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI

## Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdurrahman ACAR (Prof.Dr.), Rahim ACAR (Prof.Dr.), Alparslan AÇIKGENÇ (Prof.Dr.), Muhsin AKBAŞ (Prof.Dr.), Yasin AKTAY (Prof.Dr.), Mehmet AKKUŞ (Prof.Dr.), Halis ALBAYRAK (Prof.Dr.), Recep ALPYAÇIL (Doç.Dr.), Ramazan ALTINTAŞ (Prof.Dr.), Abdüsselam ARI (Doç.Dr.), Ali ARSLAN (Prof.Dr.), Zeki ARSLANTÜRK (Prof.Dr.), Nevzat AŞIK (Prof.Dr.), Muhammed ABAY (Yrd.Doç.Dr.), Mahmut AY (Yrd.Doç.Dr.), İrfan AYCAN (Prof.Dr.), Hidayet AYDAR (Prof. Dr.), İbrahim Hakkı AYDIN (Prof.Dr.), Ömer AYDIN (Prof.Dr.), Yaşar AYDINLI (Prof.Dr.), Osman AYDINLI (Prof.Dr.), Fahmettin BAŞAR (Prof.Dr.), Vahdetin BAŞCI (Prof.Dr.), İrfan BAŞKURT (Doç.Dr.), Kemal BATAK (Doç.Dr.), Abdülaziz BAYINDIR (Prof.Dr.), Mehmet BAYRAKADAR (Prof.Dr.), Bayraktar BAYRAKLI (Prof.Dr.), M.Faruk BAYRAKTAR (Prof. Dr.), Mürteza BEDİR (Prof.Dr.), Ramazan BİÇER (Prof.Dr.), Nahide BOZKURT (Prof.Dr.), Ömer BOZKURT (Yrd.Doç. Dr.), H.İbrahim BULUT (Doç.Dr.), Mehmet BÜYÜKDERE (Prof.Dr.), Yılmaz CAN (Prof.Dr.), Hasan CİRİT (Doç.Dr.), Yaşar ÇALIŞKAN (Prof.Dr.), İlyas ÇELEBİ (Prof.Dr.), Mehmet ÇELİK (Prof.Dr.), Yakup ÇİÇEK (Prof.Dr.), Mehmet DALKILIÇ (Prof.Dr.), Muhsin DEMİRCİ (Prof.Dr.), Kürşat DEMİRCİ (Doç.Dr.), İsmail DEMİREZEN (Doç.Dr.), Abdülkadir DONUK (Prof.Dr.), Recai DOĞAN (Prof.Dr.), İbrahim Kafi DÖNMEZ (Prof.Dr.), Ali DURUSOY (Prof.Dr.), Yaşar DÜZENLİ (Prof.Dr.), Feridun M.EMEÇEN (Prof.Dr.), İzzet ER (Prof.Dr.), Ali ERBAŞ (Prof.Dr.), Hüsamettin ERDEM (Prof.Dr.), Mustafa ERDEM (Prof.Dr.), Ayşe Zişan FURAT (Doç.Dr.), Necmettin GÖKKİR (Doç.Dr.), Bilal GÖKKİR (Doç. Dr.), Musa Kazım GÜLÇÜR (Yrd.Doç.Dr.), Zekeriya GÜLER (Prof.Dr.), Sıtkı GÜLLE (Prof.Dr.), Hacı Mehmet GÜNAY (Prof.Dr.), Osman GÜNER (Prof.Dr.), Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Prof.Dr.), Abdurrahman HAÇKALI (Prof.Dr.), Ömer Faruk HARMAN (Prof.Dr.), Hüseyin HANSU (Doç.Dr.), Dursun HAZER (Prof.Dr.), Hayati HÖKELEKLİ (Prof. Dr.), Davut HUT (Dr.), M.Zeki İŞCAN (Doç.Dr.), Abdullah KAHRAMAN (Prof.Dr.), İsmail KARA (Prof.Dr.), Mustafa KARA (Prof.Dr.), N.Ünal KARASLAN (Prof.Dr.), Faruk KARACA (Prof.Dr.), Ahmet KAVAS (Prof.Dr.), Mahmut KAYA (Prof.Dr.), Fahri KAYADİBİ (Prof.Dr.), Ziya KAZICI (Prof.Dr.), Bilal KEMİKLİ (Prof.Dr.), İmaduddin Khalil (Prof. Dr.), A.Saim KILAVUZ (Prof.Dr.), Recep KILIÇ (Prof.Dr.), Sadık KILIÇ (Prof.Dr.), Celal KIRCA (Prof.Dr.), Abdullah KIZILCIK (Doç.Dr.), Ferhat KOCA (Prof.Dr.), Hasan KURT (Prof.Dr.), Saffet KÖSE (Prof.Dr.), Yaşar Abit KOÇAK (Prof. Dr.), Mustafa KÖYLÜ (Prof.Dr.), Zekeriya KURŞUN (Prof.Dr.), İlhan KUTLUER (Prof.Dr.), Bekir KUZUDİŞLİ (Doç. Dr.), Talip KÜÇÜKCAN (Prof.Dr.), Muhittin MACİT (Doç.Dr.), Yurdagül MEHMETOĞLU (Prof.Dr.), Ahmet Yaşar OCAK (Prof.Dr.), Hakan OLGUN (Doç.Dr.), Mesut OKUMUŞ (Prof.Dr.), Reşat ÖNGÖREN (Prof.Dr.), Hakkı ÖNKAL (Prof.Dr.), Abdülkerim ÖZAYDIN (Prof.Dr.), Tahsin ÖZCAN (Prof.Dr.), Abdurrahman ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Metin ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZKARCI (Prof.Dr.), Mevlüt ÖZLER (Prof.Dr.), Hanefi PALABIYIK (Prof.Dr.), Hüseyin PEKER (Prof.Dr.), Selahattin POLAT (Prof.Dr.), Mehmet Saffet SARIKAYA (Prof.Dr.), Hüseyin SARIOĞLU (Prof.Dr.), A.Nedim SERİNSU (Prof.Dr.), Burhanettin TATAR (Prof.Dr.), Mustafa TAHRALI (Prof. Dr.), Mustafa TEKİN (Doç.Dr.), Nihat TEMEL (Prof.Dr.), Mustafa Zeki TERZİ (Prof.Dr.), Nuri TINAZ (Doç.Dr.), Kasım TURHAN (Prof.Dr.), Süleyman TULÜCÜ (Prof.Dr.), Talip TÜRCAN (Prof.Dr.), Osman TÜRER (Prof.Dr.), Mustafa USTA (Prof.Dr.), Mazlum UYAR (Prof.Dr.), Yavuz ÜNAL (Prof.Dr.), İsmail Safa ÜSTÜN (Prof.Dr.), İsmail YAKIT (Prof.Dr.), Ahmet YAMAN (Prof.Dr.), Cafer Sadık YARAN (Prof.Dr.), Metin YAŞA (Doç.Dr.), Davut YAYLALI (Prof.Dr.), Nesimi YAZICI (Prof.Dr.), Hüseyin YAZICI (Prof.Dr.), Adem YERİNDE (Doç.Dr.), Yavuz YILDIRIM (Yrd.Doç.Dr.), Ali YILMAZ (Prof.Dr.), İsmail YİĞİT (Prof.Dr.), A.İhsan YİTİK (Prof.Dr.), Metin YURDAGÜR (Prof.Dr.), Ahmet YÜCEL (Prof.Dr.),

## Yönetim Yeri / Administration Place

İskenderpaşa Mahallesi, Horhor Caddesi, Kavalalı Sokak, No:1 A-Blok 34080 Fatih / İstanbul.  
Tel: (212) 532 60 20, Faks: (212) 532 62 07, e-posta: ilhdergi@istanbul.edu.tr

İÜİFD yılda iki sayı olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

İÜİFD'de yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayım hakları İÜİFD'ye ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınmaz.





## MUSA CARULLAH BİGİYEF'İN KUR'AN YORUMLARINA DAİR ELEŞTİREL BİR TAHLİL\*\*

Mahmut Ay\*

“İnsanın görevi, hakikati aramaktır. Hakikati bulmak, insanın görevi değil bilâkis gayesidir.”<sup>2</sup>

### Öz

20. yüzyılın başlarında Kazan Türkleri arasında dikkat çekici eser ve fikirleriyle ortaya çıkan Musa Carullah Bigiyef, çileler ve sürgünler; zindanlar ve hicranlarla dolu hayatında pek çok eser telif etmiş ve hemen her eserinde Kur'an'a dair yeni bir şeyler söylemeye çalışmış, İslâm dünyasının içinde bulunduğu hâl-i pürmelâlden çıkış için Kur'an kaynaklı çözümler üretmenin gayreti içinde olmuştur. Onun fikirlerinin temelinde, geleneksel İslâmi ilimlerin usul ve kabullerini bir tarafa bırakarak Kur'an'ı yeniden anlamaya ve yorumlamaya çalışmanın yattığı görülmektedir. Ancak müfessirlerin, mütekellimlerin ve fakihlerin Kur'an âyetlerini anlama ve yorumlama yöntemlerini her fırsatta sert bir şekilde eleştiren Carullah'ın kendisinin somut ve tutarlı bir tefsir ve tevil yöntemi ortaya koymada pek başarılı olmadığını anlaşılmaktadır. Onun Kuran yorumları incelendiğinde, bütüncül bir bakış açısından ziyade parçacı bir yaklaşımı tercih ettiği; somut ve sınırları belli bir yöntem geliştirmek yerine konu odaklı çalışmalar ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun doğal bir neticesi olarak da onun eserlerinde yönetsel olarak bazı çelişkilerin ortaya çıktığı görülmektedir.

**Anahtar kelimeler:** Carullah, Bigiyef, Kur'an, Tefsir, Tevil.

\* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı.

\*\* Bu çalışma, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Modernleşmesinde Kur'an ve Tefsir Çalışmaları” Sempozyumu'nda ( İstanbul, 4-8 Temmuz 2012) “Musa Carullah Bigiyef'in Kur'an ve Tefsir Anlayışı” başlığıyla tarafımızdan sunulmuş olan tebliğin büyük oranda gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

<sup>2</sup> Musa Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 35.



## Abstract

### A Critical Analysis of Musa Jarullah Bigiyef's Interpretations on The Quran

Musa Jarullah Biqiyef, who apperared among the Qazan Turks in the beginning of the 20th century with attractive thoughts and works, in a life which is full of suffering and exile he managed to write many books. Almost in all of these works, he tried to say some thing new about the Quran and to suggest Quranic solutions in order to save Muslim World from miserable stuation. It seems that his thoughts are based on the idea that the methodology and principles of the traditional Islamic sciences should be omitted and the Quran should be rethought and reinterpreted. But although he very harshly critises traditional methodology of interpretation of mufassirs, mutakallims and and faqihs he does not seem to be successful in developing an alternative coherent methodology of interpretation of the Quran. Thus, his interpretations on the Quran appears to be particular rather than universal; and he seems to produced subject-oriented works rather than suggesting an alternative methodology of interpretation. As a natural result of this, his works seem to have some methodological incoherences.

**Keywords:** Jarullah, Bigiyef, Kur'an, Tafsir, Ta'wil.

\*\*\*

## Giriş

Musa Carullah Bigiyef, İslâm toplumlarının ve devletlerinin siyâsî, askerî, iktisâdî ve kültürel açıdan tam bir çöküş sürecinin içinde olduğu bir dönemde yaşamış, bu çok yönlü çöküşün ızdırabını duymuş, sebepleri ve hâl çareleri üzerinde kendine has fikirler üretmiş bir ilim, fikir ve aksiyon insanıdır. Kendisi bir din âlimi olduğu için, ictimâî ve siyâsî meselelere dînî kaynaklı çözümler üretmeye çalışmış, ayrıca pek çok dînî konuda geleneksel anlayışları eleştirerek kendine özgü bir takım düşünceler ortaya koymuştur. Onun en temel referans kaynağı, Kur'ân-ı Kerim'dir. O, pek çok Kur'an âyetinin tarih boyunca yanlış anlaşıldığını öne sürerek bazı özgün yorumlar üretmeye çalışmıştır. İşte bu çalışma, Bigiyef'in Kur'an ve onun yorumu konusundaki nazarî düşüncelerinin ve bu düşüncelerin pratik uygulamalarının, özet bir şekilde tahlil ve tenkidini konu edinmektedir. Bu konuda, daha önceden bazı



çalışmalar yapılmıştır.<sup>3</sup> Ancak bu çalışma, kendine has bir tasnif, tahlil ve tenkidî hâizdir.

## I. Musa Carullah Bigiyef'in Hayatı ve Fikirleri

Musa Carullah Bigiyef, 1875'te Rusya'nın güneyindeki Novoçerkassk şehrinde doğdu. Kazan'da başladığı İlim tahsiline Buhâra, Semerkand, Kahire, Hindistan ve Şam'da devam etti. Yaklaşık on bir sene süren tahsil hayatını bitirdikten sonra 1904'te Kazan'a döndü. Petersburg'daki Rus Hukuk Fakültesi'ne başladı. Aynı zamanda, Kazan'da gazetecilik yapmaya başladı. Ülfet ve Tilmîz gazetelerinde yazdığı günlük yazılar, Kazan Türkleri arasında ciddi etkiler yarattı, özellikle siyâsî hürriyet konusunda fikrî uyanışa sebep oldu ve böylece kendisinin tanınmasına da vesile oldu. Bu dönemde Kazanlı Türklerin siyâsî-ictimâî toplantı ve kongrelerinde önemli görevler üstlendi. 1907'de Ülfet Gazetesi'nin Rus hükümeti tarafından kapatılması ve siyâsî faaliyetlerin yasaklanması üzerine ilmî eserlerin telifine başladı. 1917'deki Bolşevik İhtilâli sonrasında hürriyetlerin artması beklenirken, tam aksine hürriyetlerin iyice kısıtlandığı bir ortam oluştu. Pek çok Kazanlı âlim, idam korkusuyla memleketini terk ettiyse de Carullah 1930'a kadar Rusya'da kaldı. Ancak şartlar ağırlaşınca 1930'da Rusya'yı terk etmek zorunda kaldı. Bundan sonra bin bir türlü meşakkatle dolu sürgün hayatı Afganistan, Hindistan, Japonya, Finlandiya, Türkiye ve Mısır'da geçti. Hayatının son 19 yılının tamamını ailesinden uzakta geçirmek zorunda

<sup>3</sup> Bkz. Celal Kırcı, "Mûsâ Cârullâh'a Göre Kur'an'ın Doğru Anlaşılmasındaki Mantık Sorunu Üzerine Bazı Düşünceler", *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1999/2, cilt: II, sayı: 22, 23, 24, s. 113-118; Ahmet İşleyen, *Musa Carullah Bigiyef'in Kur'an Anlayışı ve Yorum Yöntemi*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002; Halis Albayrak, "(Musa Carullah Bigiyef'in) Kur'an'ın Anlaşılması Konusundaki Görüşleri", *Ölümünün 50. Yıldönümünde Musa Carullah Bigiyef*, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 19-37; Mustafa Şentürk, "Musa Carullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri: "Tarihü'l-Kur'an Vel'l-Mesâhif" Adlı Eseri Bağlamında", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2012, sayı: 48, s. 257-268; agmlf, "Mûsâ Cârullâh'ın Târîhu'l-Kur'an ve'l-Mesâhif Adlı Eseri ve Tefsîr İlmi Açısından Değeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi) [İİFD] [EAÜİFD]*, 2014, sayı: 42, s. 107-125.



kalan Carullah, 1949'da Kahire'de vefat etti. Tefsir, hadis, fıkıh gibi dinî ilimlere dair yüz civarında eser telif etti.<sup>4</sup>

Musa Carullah'ın fikirleri, hem Rusya Müslümanları hem de Osmanlı âlimleri ve entellektüelleri nezdinde pek çok tartışmaya neden olmuş ve gerek kişiliği gerekse fikirleri hakkında lehte ve aleyhte pek çok yazı kaleme alınmıştır. Taraftarlarınca “feylesof, müctehid, sâhibu'r-re'yi'l-musîb”<sup>5</sup>, “İslâmiyet'in Lutheri”<sup>6</sup>, “rasyonalist bir filozof”<sup>7</sup>, “müctehidler müctehidi”<sup>8</sup>, şeklindeki ifadelerle medh u senâ edilirken; muhâlifleri tarafından “misyonerlere yardım eden ve gençlerin fikirlerini zehirlemeye çalışan”<sup>9</sup>, “reform taraftarı ve İslâmî inceliklerin hiçbirisine nüfuz edememiş birisi”<sup>10</sup> tarzındaki ifadelerle yerilmiştir.

Carullah'ın yaşadığı dönem, İslâm toplumlarının Batı toplumlarına göre bilimsel, siyâsî, askerî ve iktisâdî yönlerden çok geride kaldığı, tabir câizse hemen her sahada Batı karşısında mağlup olduğu bir dönemdir. Bu durum, kendi döneminde yaşayan pek çok ilim ve fikir adamı gibi, onu da yenilginin sebeplerini aramaya ve bunlar için çareler üretmeye sevk etmiştir. Kendi alanı dinî ilimler olduğu için, bu alanda *tecdîd* ve *islâh* için neler yapılması gerektiği üzerinde kafa yormuş ve kendi şahsına münhasır bir üslup ve yöntemle bazı çözümler önerileri sunmuş, yeni yaklaşım arayışlarına girmiştir.

Carullah'ı, İslâm geleneği içerisinde ıslahatçı ve yenilikçi ilim adamları arasında değerlendirmek mümkündür. Onun ıslahatçılığında, İslâm toplum-

<sup>4</sup> Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Görmez, *Musa Carullah Bigiyef*, s. 9-51; Ahmet Kanlıdere, *Kadimle Cedîd Arasında Musa Carullah*, s. 21-135; a.g.mlf., “Mûsâ Cârullah”, *DîA*, XXXI, 214-216.

<sup>5</sup> Bu ifadeleri, Carullah hakkında yazdığı uzun bir şiirde Âlimcan el-İdrîsî kullanmıştır. Bkz. Kanlıdere, *Musa Carullah*, s. 95.

<sup>6</sup> Bkz. Hâşim Nâhid, *Türkiye İçin Necât ve İ'tilâ Yolları*, s. 213.

<sup>7</sup> Bkz. Mustafa Rahmi Balaban, “Musa Carullah, Hayatı, Felsefesinden Birkaç Çizgi, Eserleri”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt:1, cüz: 1-4, s. 175.

<sup>8</sup> Bu ifadeyi, *İctihad* dergisi yazarlarından Kaya Nuri kullanmıştır. Bkz. Kanlıdere, *Musa Carullah*, s. 238.

<sup>9</sup> Bu ifadeler, Muhammed Murad Mekki'ye aittir. Bkz. Kanlıdere, *Musa Carullah*, s. 65.

<sup>10</sup> Bu ifadeler, Carullah'ın vefatı üzerine Büyük Doğu dergisinde isimsiz çıkan bir yazıda kullanılmıştır. Bkz. Kanlıdere, *Musa Carullah*, s. 240.



larının hemen her yönden geri kalmışlıklarının etkisi olduğu gibi, bazı ilim adamlarının yaklaşımlarından etkilendiği de anlaşılmaktadır. Mesela taklide karşı tutumunda ve akılcılığında Mısır'da iken kendisinden bizzat ders aldığı<sup>11</sup> Muhammed Abduh'un (ö. 1905) görüşlerinin etkisinin olduğu muhakkaktır. Öte yandan, Carullah'ın kadim ulemâ arasında fikirlerinden en çok etkilendiği kişi, belki de Muhyiddin İbnu'l-Arabî (ö. 638/1239) olmuştur. Görüşlerini teyit sadedinde neredeyse hemen hiçbir âlime atıf yapmazken, sözgelimi, tesettürün, kadının vücudunu ve yüzünü örtmekten ibaret olmayıp, asıl maksadın ona saygınlık kazandırmak olduğunu beyan ederken,<sup>12</sup> taklidi yererken,<sup>13</sup> şeriatta asıl olanın kolaylaştırmak olduğunu ispatlamaya çalışırken,<sup>14</sup> insanlık tarihinin çok eski olduğunu anlatırken,<sup>15</sup> Allah'tan başkasına tapanların, aslında Allah'a taptıklarını söylerken<sup>16</sup> ve cehennemın ebedî olmadığını ispatlamaya çalışırken<sup>17</sup> İbnu'l-Arabî'ye atıflar yapması, onun İbnu'l-Arabî'den ne denli etkilendiğini göstermektedir.

Her ne kadar kitaplarında kendisinden fazla söz etmese de, şer'î nassların anlaşılmasında makâsıdı esas alan Ebu İshak eş-Şâtıbî (ö. 790/1388) de hiç şüphesiz onun etkilendiği âlimlerdendir. Bunu, 1909'da uzun bir mukaddime ile *el-Muvâfakât*'ı ilmî bir tahkikle ilk kez neşreden kişi olmasından<sup>18</sup> anlamaktayız. Yine bazı ilhâdî/heterodoks görüşleriyle dikkat çeken meşhur şair Ebu'l-Alâ el-Maarrî (ö. 449/1058) de onun üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. Öyle ki, hemen her kitabında ondan beyitler naklettiği görülmektedir.

<sup>11</sup> Bkz. Kanlıdere, *Musa Carullah*, s. 31.

<sup>12</sup> Bkz. Carullah, *Hatun*, 44.

<sup>13</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 26-29.

<sup>14</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 32-33.

<sup>15</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 41.

<sup>16</sup> Cârullah bu konuda şöyle der: "...tabiata tapanların ibadet ettikleri aslında Yüce Allah'tır. Şayet tabiatın ilah olduğuna inanmalarının bir sonucu olarak ona secde ederlerse gerçekte secde edilen yine Allah olur. Her ne kadar tabiata tapanlar ibadetlerini hasrettikleri varlıkta hata etmişlerse de, elbette niyetlerinde isabet etmişlerdir." Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 81.

<sup>17</sup> Bkz. Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlâhî Adâlet*, s. 267-269.

<sup>18</sup> Bkz. Görmez, *Musa Carullah*, s. 63-64.



XIX. yüzyılın sonuna doğru Rusya Müslümanları arasında yayılan Cedidcilik<sup>19</sup> akımının temsilcilerinden sayabileceğimiz Carullah'ın, bazı konularda görüş ayrılıkları olsa da genel itibarıyla Muhammed Abduh'un öncülüğünü yaptığı "Menâr Ekolü"ne yakın bir çizgide olduğunu söylemek de mümkündür. Nitekim kendisi de Muhammed Abduh'un (ö. 1905) hocası Cemâleddin Efgânî (ö. 1897) hakkında sitayişkâr ifadeler kullanmakta ve şayet Osmanlı'da onun gibi âlimler olsaydı, Osmanlı'nın bu duruma düşmeyeceğini söylemektedir.<sup>20</sup> Ayrıca *Târîhu'l-Kur'an ve'l-Mesâhif* isimli risâlesinin Abduh ve öğrencilerinin yönetimindeki *Mecelletü'l-Menâr*'da yayımlanması da<sup>21</sup> Carullah'ın Menâr Ekolü ile ilmî ve fikrî bir yakınlık içinde olduğunu göstermektedir.

Musa Carullah, Müslüman toplumların ictimâî, hukûkî ve felsefî meselelerine, dışarıdan mülhem fikirlerin etkisiyle değil, "içeriden" ve "yerli" bir bakış açısıyla bakmak gerektiği kanaatindedir. Şu sözler, onun bu konudaki görüş ve duruşunu özetler mahiyettedir:

"Dil, öz dilimiz; baş, öz başımızdır; fakat ictimâî meselelerimize bakarken göz, yabancıların gözü olur. Bu hürriyet asrında biz, her konuda yabancıları taklid ettik. Bugün ictimâî, dînî ve siyâsî meselelerimiz hakkında konuşurken, milletimize her zaman yabancıların gözüyle ve tepeden baktık. İslâm'a da yabancıların gözüyle baktığımızdan, (Müslümanların) ıslah hareketlerine muhtaç hastalıklarını da o gözle görmeye başladık. Bütün söz ve fikirlerimize 'dînî ıslahat' adını verip, hor ve hakir görülen milletimize ve hasta olarak değerlendirdiğimiz İslâm'a, o söz ve fikirlerimizi çare/ilaç düşüncesi ve azarlama yoluyla vermeye başladık."<sup>22</sup>

<sup>19</sup> Detaylı bilgi için bkz. Taha Akyol, "Cedidcilik", *DİA*, VII, 211-213.

<sup>20</sup> Bkz. Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 65.

<sup>21</sup> Bkz. Musa Carullah, "Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif", *Mecelletü'l-Menâr*, cilt: 10, sayı: 3 (1907), s. 187-191; sayı: 4 (1907), s. 260-265.

<sup>22</sup> Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 15.





Carullah, Batı medeniyetinin gelişmişliğinden etkilenip ona teslim olmaya asla taraftar değildir. İslâm'ı modern çağa uydurmak gibi bir hevesinin olmadığını, eskidiği ve modern çağın gerisinde kaldığı iddiasıyla şeriatı bırakıp Batı medeniyetini taklit etmeyi asla doğru bulmadığını şu sözlerle ifade etmektedir: "İslâmiyet'i medeniyet nizamlarına tatbik etmek adıyla tatbik ettirmek arzuları da bende yok idi. Medeniyeti, terakkileri, ufak modalarda aramak sadeliği de bende yok idi. Hayatın zaruretleri huzurunda şeriatın hükümlerini terk etmek âcizliği de bende yok idi. Ben, eskiden beri böyle şeylerden tamamen âzâd idim, tamamen berî idim."<sup>23</sup>

Carullah'a göre, çağdaş hayatla uyumlu yeni bir medenî kanun yapılmak isteniyorsa, bunun temel kaynağı da Kur'an olmalıdır. İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesi, Kur'an'a nispetle yemden bir nem (okyanustan bir damla) gibidir.<sup>24</sup> Bir kanun, Kur'an'da bulunmak cihetiyle medenîlikten çıkmayacağı gibi, "medenî" adı ile kodifiye edilmekle de medenî olmaz.<sup>25</sup> "Kur'ân-ı Kerim hükümlerinin bekâsı, elbette mümkündür, elbette zarûrîdir. Kur'ân-ı Kerim hükümleri, elbette her yerde, her zaman, her hususta kanun olabilir."<sup>26</sup> Ancak bunun için de icthât müessesesini işlevsel hale getirmek gereklidir. Zira Müslümanları, yabancı kapılara, komşu illere ihtiyaç ellerini uzatmak mecburiyetinden kurtaracak olan, icthattır.<sup>27</sup> Netice itibarıyla o, eski yerli fikirleri taklide karşı olduğu gibi yeni yabancı fikirleri taklide de şiddetle karşıdır ve başkaları tarafından yenilenmeyi değil, kendi kendimize yenilenmeyi salık vermektedir.

Ona göre Hıristiyanlığı taklid edip İslâm'ı da reformasyon sürecinden geçirmeye çalışmak doğru olmadığı gibi gerekli de değildir.<sup>28</sup> Carullah, kendisinin bir reformist olmadığını, böyle bir şeye teşebbüs ve niyetinin olmadığını ısrarla vurgulamaktadır: "Bir çok meselede ehl-i ilmin reylerine, mezheplerine, hatta bazen icmalarına muhâlefet ettiğim doğrudur. Ancak ben... hiçbir mese-

<sup>23</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 55.

<sup>24</sup> Bkz. Carullah, *Hatun*, s. 4.

<sup>25</sup> Bkz. Carullah, *Hatun*, s. 5.

<sup>26</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 68.

<sup>27</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 20.

<sup>28</sup> Bkz. Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 16.



leyi kuru iddia olsun diye, yahut reformatörlük hevesiyle yazmadım.”<sup>29</sup> Kendisinin, İslâm’ın Luther’liğine soyunmak gibi bir iddiasının asla olmadığını, hatta böyle bir şeyin bir Mümin için izzet değil zillet olacağını şu sözlerle ifade etmektedir: “Yüce Resul Muhammed’in, peygamberlik feyzinden feyz alıp duran insan, Luther’in kemâline meskenet ellerini uzatmaz.”<sup>30</sup> Geleneğe ait olan her şeyi yıkmak gibi bir düşüncesinin asla olmadığını, bilakis geleneğin çok değerli hazinelere sahip bir miras bıraktığını ve bunun korunması gerektiğini ise şu sözleriyle ifade etmektedir: “Bize miras olarak, masum seleften kalan oldukça zengin hazineler vardır. Bunları da anlamak ve muhâfaza etmek gerekir.”<sup>31</sup> Şu halde o, kendisinin bir reformist gibi değerlendirilmesinden rahatsızdır. Geleneğin de çok değerli bir hazine olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ancak Carullah’ın kendisi bu ifadeleri kullanmasına rağmen, başkalarının kendisini bir “reformatör”, hatta “İslâm’ın Luther’i” olarak tanımlanmasına<sup>32</sup> engel olamamıştır.

Dönemindeki pek çok Müslüman entelektüel gibi o da Müslümanların bilim ve teknolojiye geri kalmışlığının sancısını çekmektedir. Ancak bu geri kalmışlığın asla İslâmiyet’in kendisinden kaynaklanmadığını, bilakis İslâm’ın ana kaynağı olan Kur’an’ın, tabiat kitabındaki âyetleri okumaya teşvik ettiğini vurgulamaktadır.<sup>33</sup> Hatta ona göre Kur’an’da anlatılan mucizeler, Müslümanlara ufuk vermek ve bu gibi hâdiselerin kâinat kitabının iyi okunması neticesinde insanlar tarafından gerçekleştirilebileceğini onların bilinçaltına yerleştirmek içindir.<sup>34</sup> Netice itibarıyla ona göre geri kalmışlığımızın sebepleri, dinin kendisinde değil, dinin yanlış ve eksik anlaşılmasında aranmalıdır.

<sup>29</sup> Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 85.

<sup>30</sup> Carullah, *Mülâhaza*, s. 51-53 (Kanlıdere, *Musa Carullah*, s. 83’ten naklen).

<sup>31</sup> Bkz. Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 85.

<sup>32</sup> Hâşim Nâhid (ö. 1962), ilk olarak 1913’te basılan *Türkiye İçin Necât ve İ’tilâ Yolları* isimli eserinde şöyle der: “Hıristiyanlar içinde, bir hakikatsever, bir reformcu çıktı; İncil’i tercüme etti. İncil’i anladıkları andan itibaren ağır halkaların zincirlerin çözülmeye, Allah’ın vekili gibi görülen papazlar küçülüp, İncil’in Allah’ı yükselmeye başladı ve nihayet fikrin ve vicdanın esaretini kırmaya muvaffak oldular. İslâmiyet’in Luther’i ise şimdi Asya’da zuhur etti. Bu reformcu, bu din mücâhidi Kazanlı Musa Bigiyef Efendi’dir.” Bkz. Hâşim Nâhid, *Türkiye İçin Necât ve İ’tilâ Yolları*, s. 213.

<sup>33</sup> Mesela bkz. Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 76.

<sup>34</sup> Bkz. Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 76.



## II. Musa Carullah'ta Dînî İslâhâtın Temel İlkesi Olarak Kur'an Merkezli Bir Yenilenme Arayışı

Carullah'ın dinde ıslâhât projesindeki belki de en önemli ilke, geçmiş dönemlerde din hakkında söylenen söz ve üretilen fikirleri taklit etmek yerine, dînî meseleler hakkındaki çözümleri, doğrudan İslâm'ın ana kaynağı olan Kur'an'dan çıkarmak gerektiğidir. Bu sebeple onu, her şeyden evvel Kur'an'a, dolayısıyla öze dönüşü salık veren, din anlayışının merkezine Kur'an'ı koyan bir mütefekkir-âlim olarak değerlendirmek mümkündür.

Carullah'a göre, geçmiş dönemlerde yazılmış olan fıkıh kitapları, hâlihazırda sorunlarımızın tamamına cevap üretememektedirler. Halbuki, külliyyât ve cüzüyyât, geçmiş ve gelecek bütün olayları kapsayan İslâm şeriatı, yeni meselelere çözüm üretmekten âciz kalmaz.<sup>35</sup> Öyleyse, bu yeni meselelerde, önce Kur'an'a dönerek çözümler üretmek gerekir. Onun ifadesiyle "tedbirler aranıyorsa, bu tedbirler dindedir. Din aranıyorsa, bu din Kur'an'dadır, hem de sadece Kur'an-ı Kerim'de bulunur."<sup>36</sup>

Ona göre, İslâm şeriatı, kıyamete kadar bâkidir. Fakat bu, kapsamı çok dar fıkıh kitaplarının yardımıyla değil, bilakis hem Kur'an âyetleri hem de Hz. Peygamber'in sünnetlerinin bereketiyle olacaktır. Bu düşüncesini şöyle ifade etmektedir:

"Kur'an-ı Kerim'in çeşitli âyetlerinde yer alan "dinini, bütün dinlerden üstün kılmak için" şeklindeki büyük müjde, bugün elimizde bulunan kelâm ve fıkıh kitapları sayesinde değil, bilakis Kur'an-ı Kerim'in kendi bereketiyle olacaktır. Kur'an-ı Kerim, insanlık âlemi devam ettikçe dâim kalacak ve devamı süresince onun hidâyet kapıları da istisnasız herkes için açık olacaktır. Dört veya on mezhebin birisiyle ya da hepsiyle Kur'an neshedilecek değildir. Kur'an-ı Kerim'in bizzat kendisi, Müslümanların dü-

<sup>35</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 23.

<sup>36</sup> Carullah, *Hatun*, s. 82.



şünce ve inançlarına, iş ve hareketlerine esas ve rehber olmaktadır... Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetleri meydana iken, eskiden kalmış mezheplerden birini taklid etmek hiçbir zaman vâcip olmaz."<sup>37</sup>

Fikhî meselelerdeki açıklamalarını fıkıh kitaplarına bakarak değil, doğrudan Kur'an'dan istinbat ederek yaptığını vurgulayan<sup>38</sup> Carullah, kendi yönteminin esasını şöyle belirtir: "Bizim yöntemimizin ruhu ve esası, 'dînî kitap' adıyla elden ele dolaşan kitaplarda yer alan asılsız şeylerden İslâmiyet'i arındırma vebibesine hizmet etmektir."<sup>39</sup> Dini, hurâfelerden arındırma gayesiyle mücadele etme azmini ve bu konuda bazı ağır tenkitlerinden dolayı mazur görülmeyi umduğunu da şöyle ifade eder: "İslâmiyet'i hurâfelerden arındırmak için büyük cesaretle yahut delilikle, İslâm âlimlerinin çoğunluğuna ve büyükelirine hücum edersem ilim ehlinin gözünde mazur görüleceğimi ümid ederim."<sup>40</sup>

Elinde mukaddes Mushaf, gönlünde Kur'ân-ı Kerim olduğunu, mezhep esaslarını bırakıp rivâyet elbiselerini tamamıyla çıkardığını belirten<sup>41</sup> Carullah, en büyük maksatlarından birisinin, Kur'an'ı bir kenara itilmiş olmaktan kurtarmak olduğunu vurgulamaktadır.<sup>42</sup> Ona göre İslâm ümmeti Kur'an'ı her şeyin üstünde tutmalıdır.<sup>43</sup> O, Taklid zincirlerini kırıp Kur'an'ı çokça mütâlaa etmeyi, ezberleyecek kadar iyi bilmeyi tavsiye etmekte ve ümmetin kurtuluşunun Kur'an'a dönmekte olduğunu vurgulamaktadır.<sup>44</sup>

Carullah'ın "Kur'an'a dönüş" fikri, Kur'an haricindeki diğer dînî kaynakları tamamen saf dışı bırakmamaktadır. Hatta Kur'an dışında hiçbir dînî delil kabul etmeyen ve sünnetin bağlayıcı dînî bir kaynak olamayacağını düşünenlere karşı, sünnetin çok önemli bir şer'î delil olduğunu ispatlamak üzere

<sup>37</sup> Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 26.

<sup>38</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 38.

<sup>39</sup> Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 47.

<sup>40</sup> Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 48.

<sup>41</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 118.

<sup>42</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 255.

<sup>43</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 110.

<sup>44</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 262.



*Kitâbu's-Sünne* adlı eserini telif etmiştir. Ona göre sünnet asla göz ardı edilme-  
melidir. Hatta İslâm şariatında sünnet, edile-i erbaanın başında ye alır. Kur'an,  
bu birinci aslı teyid ve tesbit etmek üzere nâzil olmuştur.<sup>45</sup> Kur'an-sünnet birlik-  
teliğine dair şunları kaydeder: "Biz samimiyetle inanıyor ve gerçek anlamda  
diyoruz ki, bize Allah'ın kitabı yeter ve Kur'ân-ı Kerim bütün ümmet için yeter-  
lidir. Biz, ne Kur'ân-ı Kerim'i herhangi bir şeyle değiştirmek ne de onun yerine  
bir şey koymak isteriz. (Sünneti kabul etmekle bütün isteğimiz) Kur'an'ı bizden  
daha iyi bilene tâbi olmaktır. Kur'an'ı en iyi bilen de Hz. Peygamber  
(sav)'dir."<sup>46</sup>

### III. Kur'an Anlayışı:

Carullah'a göre Kur'an sadece bir din kitabı değildir. O, bir insana öm-  
rünü boyunca her konuda rehberlik edecek küllî ilkeleri muhtevî bir hidayet reh-  
beridir, bir hayat kitabıdır. O, Rızâeddin Fahreddin'in (ö. 1936)<sup>47</sup>, Kur'an'ı dinî  
bir kitap olarak tanımlamasında dînî-dünyevî ayrımının izlerini görür ve  
Kur'an'ın "dînî" yönüne ilâveten ictimâî ve siyâsî yönlerinin de olduğunu  
altını çizer. Zira Kur'an'da sadece ibadetlerle alâkalı hükümler yoktur; âile  
hayatının ve ictimâî hayatın tanzimine, yani muâmelâta dair de pek çok hüküm  
mevcuttur.<sup>48</sup>

Carullah'a göre Mümin, son derece zengin kaynaklara sahiptir. Ona iki  
kitap yeter: Biri, kâinât (ve varlık âlemi) ki bu, Allah'ın her yerde müşâhede  
ettiğimiz en büyük kitabıdır. Diğeri ise bütün insanlığı aydınlatan Kur'an'dır.  
Bu iki kitaba sahip olan bir Müminin başka bir kaynağa ihtiyacı kalmaz. Ayrıca  
Mümin, bunlardan birini diğere tercih etmemelidir. Zira insanlığın kurtuluş  
ve saâdeti, bu iki kitaptan azamî derecede yararlanmasına bağlıdır. Kâinat ki-  
tabının öğreticisi akıl ve ictihad melekesidir. Kur'an'ın öğreticisi ise Hz. Pey-

<sup>45</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 3.

<sup>46</sup> Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 17.

<sup>47</sup> Hayati, fikirleri ve eserleri için bkz. Ömer Hakan Özalp, *Rızâeddin Bin Fahreddin*, Dergah Yay.,  
İstanbul 2001; Goulnar Baltanova, "Rızâeddin Fahreddin", *DİA*, XXXV, 70-71.

<sup>48</sup> Bkz. Carullah, *Mülâhaza*, s. 9-10; Kanlıdere, *Musa Carullah*, s. 85.



gamber (sav)'dir. "O, Levh-i Mahfuz'da bulunan Yüce Kur'an'dır"<sup>49</sup> meâlindeki âyette geçen "levh-i mahfuz" ve "O (Kur'an), Ummu'l-Kitab'tadır"<sup>50</sup> meâlindeki âyette geçen "ümmü'l-kitab", kâinat kitabıdır.<sup>51</sup> Dolayısıyla ona göre, Kur'an, kâinât kitabıyla paralel bir şekilde okunmalıdır. Zira Kur'an, kâinâtın kendisinde mündemiçtir.

Ona göre, Kur'an'ın nazmı mucizdir, ancak asıl i'câzı, getirdiği hükümlerin insanlığın maslahatına uygun olmasında<sup>52</sup> ve onları her açıdan hidayet ve irşad etmeye yetmesindedir. Dolayısıyla Carullah, klasik tefsir usulünde, Kur'an'ın i'câzı denilince akla ilk olarak fesâhat ve belâğat yönünün gelmesini doğru bulmamaktadır.

Carullah'a göre Kur'an, anlaşılması kolay bir kitaptır. Dolayısıyla tefsirlere ihtiyaç duymadan, eline mushafı alan herkes doğrudan onu okuduğunda rahatlıkla anlayabilir. Bu düşüncüyü, şu sözlerle ifade etmektedir: "Kur'ân-ı Kerim'in âyetleri, beyyinedir. Râvîlerin rivâyetlerine ve müctehidlerin tefsirlerine ihtiyaç duymaz. O âyetler, anlaşılabilir olup rümuz değildir. Büyüklere ve rûhânîlere mahsus sırlar da değildir. Dolayısıyla eline Mushaf alabilen her insan, akıyla Kur'an'ı anlayabilir."<sup>53</sup>

Carullah, usûlüne uygun yapılması şartıyla Kur'an'ın tercüme edilmesi taraftardır.<sup>54</sup> Hatta bizzat kendisi, Kur'an'ı Tatar Türkçesine tercüme etmiş ve 1912 yılında yayımlanmaya hazır hâle getirmiş, fakat yayımlama imkanı bulamamıştır.<sup>55</sup>

Görüldüğü üzere, Carullah, modern zamanlarda çokça seslendirilen "Kur'an'ı anlamak için onun herhangi bir dildeki tercümesini okumanın yeterli

<sup>49</sup> Burûc 85/21-22.

<sup>50</sup> Zuhruf 43/4.

<sup>51</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 119-120.

<sup>52</sup> Bkz. Carullah, *Hatun*, s. 71.

<sup>53</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 162.

<sup>54</sup> Bkz. Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 91.

<sup>55</sup> Carullah'ın bu Kur'an meâli ve meâlde gözettiği ilkeler hakkında bkz. Musa Efendi Bigiyef, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, Kazan 1912, s. 85-93. Prof. Dr. İsmail Çalışkan'dan şifahen edindiğimiz bilgiye göre, Carullah'ın meali sınırlı sayıda Tataristan, Kazan'da Ekim 2010 yılında basılmıştır.



olduğu, tefsirlere müracaat etmenin gerekli olmadığı" şeklindeki görüşü, bundan bir asır önce yüksek bir sesle ifade etmiştir.

#### IV. Tefsir Anlayışı:

Carullah, Hindistan'da hapiste iken, bütün Kur'an âyetlerini muhtevî altı ciltlik bir tefsir yazmış ise de bu eser henüz bulunamamıştır.<sup>56</sup> Dolayısıyla onun Kur'an âyetlerinin tefsir ve tevili hakkındaki anlayışını, yazdığı diğer eserlerdeki yorumlarından hareketle değerlendirmeye çalışacağız.

Carullah, yazdığı onlarca eserinde pek çok Kur'an âyetini, klasik yorumlara aykırı bir şekilde yorumlamıştır. Ancak yorum yöntemi hakkında düzenli ve doyurucu bilgiler vermemiştir. Bununla birlikte, *Kitâbu's-Sünne* isimli eserinde Kur'an âyetlerini hangi ilkeleri esas alarak anlayıp yorumladığını maddeler halinde belirtmiştir. Ona göre, Kur'an'ın bütün âyetleri şu özelliklere sahiptir:

- “1. Kur'an'ın bütün âyetleri kesindir.
2. Kur'an'ın bütün âyetleri, aklî hükümlere uygundur.
3. Bütün âyetler, ümmetlerin maslahatına uygundur.
4. Bütün âyetler, geneldir.
5. Kur'an'ın bütün âyetleri, herkesin kabul edebileceği şekilde aklîdir.
6. Her ümmînin anlayabileceği kadar kolaydır.
7. Tamamı muhkem, sabit ve sağlamdır.
8. Kur'an âyetlerinden hiçbiri mensuh değildir. Herbirinin hükmü, güneş semada kaldığı müddetçe bâkîdir.
9. Her âyet, amel etmeyi zorunlu kılacak hüküm içerir.
10. Teorik konularda aklî deliller, sosyal konularda ictimâî deliller, ahlâkî ve hukûkî meselelerde talim ve teklif kâideleri bütün ümmet için bağlayıcı hüküm ifade eden kat'î delillerdir.

<sup>56</sup> Bkz. Görmez, *Musa Carullah Bigiyef*, s. 199.



11. Kur'an'ın bütün âyetleri açıktır. Herhangi bir kapalılık ve karışıklık söz konusu değildir.

12. Allah kendi kitabını her türlü bâtil şeyden tenzih etmiştir. Herhangi bir âyetin, Allah'ın fiili ve hikmeti ile çeliştiğini söylemek imkânsızdır. Kur'an ifadeleri, her türlü galat, gaflet ve unutmadan münezzehdir."<sup>57</sup>

Ayrıca Carullah, "Kur'an'ı şu beş şeyden tenzih ettiğini" ifade etmektedir:

"1. Kur'an'da yer alan bir kelâmın zâhirine tâbi olmaktan geri durmayız.

2. Kur'an'da yer alan bir hükmün vücub ifade ettiğini söylemekten çekinmeyiz.

3. Vücûbun derhal yerine getirilmesi gerektiğini söylemekten vazgeçmeyiz.

4. Kur'an'da yer alan sözlerin umum ifade ettiğini söylemekten de geri kalmayız.

5. Zâhirine hamledilmesi gereken bir sözü, te'vil yoluyla eğip bükmeye yeltenmeyiz."<sup>58</sup>

Carullah'ın, Kur'an âyetlerini hangi ilkeleri esas alarak anlayıp yorumladığına dair maddeler halinde çok özet olarak verdiği bu bilgileri zikrettikten sonra, eserlerindeki mevcut fikir ve yorumları ışığında, bu ilkeleri ve bunların tatbik edilmiş keyfiyetlerini şöyle ele almak mümkündür:

## A. Tefsir Yönteminin Temel Özellikleri:

### 1. Akli Esas Alması

Carullah'ın Kur'an yorumculuğunda en öne çıkan husus, Kur'an'ı anlamak için akli esas almak gerektiğine dair yaptığı vurgudur. Ona göre müfessir-

<sup>57</sup> Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 103.

<sup>58</sup> Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 103-104.





ler, tefsir yaparken umûmiyetle kendi mezheplerinin görüşlerine taassup derecesinde bağlı kalmışlar ve âyetleri hür bir akılla anlamaya çalışmak yerine, mezheplerinin görüşleri doğrultusunda te'vil etmişlerdir. Onlar Kur'an'ın manalarını, Arapça'nın ve rivâyetlerin çizdiği sınırların içine hapsetmişler ve akıl yoluyla bulunabilecek manalardan mahrum kalmışlardır.<sup>59</sup>

Carullah'a göre âyetleri tefekkür etmeden, sadece geçmiş müfessirlerin görüşlerini tekrarlamak doğru değildir. Kur'an âyetlerini düşünme meydanı oldukça geniştir. Dolayısıyla âyetler üzerinde yeniden tefekkür etmeye ihtiyaç vardır.<sup>60</sup> Ona göre "Hayırlı işlerde yarışınız!"<sup>61</sup> meâlindeki âyet, işte bu tefekkür meydanında tefekkür yarışına da şâmindir. Kendisinin bu meydana nasıl girdiğini ise edebî bir dille şöyle anlatmaktadır: "Ben de davete icâbet ettim. Ellerime ve ayaklarıma taklit bağları hiçbir şekilde bağlı değildi. Binek ve azık olmak üzere bahşedilmiş güç, akıl, beyin ve kalp sağlığım vardı. Hakikatin haremine götüren yol, Şâri-i Kerîm'in en büyük teminatıyla emniyetliydi ve olabilecek her bir tehlikeden emin kılınmıştı. Hidâyet yolu, Kur'ân-ı Kerîm'in apaçık âyetleriyle, Allah'ın Kitabı'nın nuruyla aydınlatılmıştı."<sup>62</sup>

Aslında insan, peygamber gönderilmeden de aklın nuru ile şeriatın bütün ilkelerine ulaşabilir.<sup>63</sup> Peygamberliğin sona ermesi, aklın buluş, rüşd, velâyet, ehliyet ve ihtiyar meziyetine ulaşması demektir. Nitekim Kur'an'ın hitaplarının genel olması, insanın terbiye edilmiş aklına ve tecrübe görmüş tercih yeteneğine Allah'ın güvenmesi sebebiyledir.<sup>64</sup>

Ona göre "mizân-ı akılda hafif gelen şeyler, bâzâr-ı hakikatte râic bulmaz."<sup>65</sup> Ayrıca aklın ehemmiyeti hakkında Ebu'l-Alâ el-Maarrî'den pek çok beyit nakleder. Bunlar arasında şu beyitler örnek verilebilir: Akıllı kimse aklına müracaat edince/Mezhepleri önemsemez ve onları ihmal eder/Aklın götürdüğü

<sup>59</sup> Bkz. Musa Carullah, *el-Muvâfakât Mukaddimesi*, s. 8; Kanlıdere, *Musa Carullah*, s. 200.

<sup>60</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 117.

<sup>61</sup> Bakara 2/148.

<sup>62</sup> Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 117.

<sup>63</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 98.

<sup>64</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 216.

<sup>65</sup> Bkz. Carullah, *Edebiyyât-ı Arabiyye*, s. 9. (Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 114, 86. dipnottan naklen).



sonuç ne ise mezheplerden sen onu al!/Cehâlet, seni onların birikmiş sularına batırmasın!<sup>66</sup>

Ona göre akli öteleyerek dini anlamak ve anlatmak, doğru bir yaklaşım değildir. Akla aykırılığı apaçık olan rivâyetler, kesinlikle kabul edilmemeli, hurâfelere itibar edilmemelidir.<sup>67</sup> Zira bir rivâyeti düşünmeden ve değerlendirmeden kabul etmektense, düşünüp değerlendirdikten sonra inkâr etmek daha iyidir.<sup>68</sup>

Görüldüğü üzere Carullah, genellikle akli esas almanın gerekliliğine vurgu yaptığı halde, Hindistan'daki "Kur'âniyyûn" akımına karşı yazdığı *Kitâbu's-Sünne* isimli eserinde karşımıza tam bir hadis müdâfii olarak çıkar. Yukarıda zikrettiğimiz gibi "Bir rivâyeti düşünmeden ve değerlendirmeden kabul etmektense, düşünüp değerlendirdikten sonra inkâr etmek daha iyidir" diyen Carullah, bu eserinde, aynı konuda daha farklı bir düşünce ortaya koymaktadır: "Peygamber'in bize iman etmemiz için getirdiği ve bugün aklın kabul etmek istemediği nice şeyler vardır ki, akıl çok kısa bir müddet sonra ilm-i yakın ile bilecek ve kabul edecektir...Hem akli hem nakli delili göz ardı etmeyiz... Akıl ile naklin çeliştiği iddiası, vehimden ibarettir."<sup>69</sup>

Pek çok eserinde rasyonel akli savunmasına rağmen, Hindistan'daki "Kur'âniyyûn" akımının benimsediği gibi nassların anlaşılmasında rasyonel aklın mutlak otorite kabul edildiği takdirde ne tür vahim sonuçlarla karşılaşılacağını gören Carullah, akli bilginin üstünde daha sağlam bir bilgi olduğunu gösterme ihtiyacı hissetmiş olsa gerektir. Muhtemelen bu sebepten dolayı *Kitâbu's-Sünne*'de keşfi bilginin, akli bilgiden üstün olduğunu vurgulamaktadır.<sup>70</sup>

---

<sup>66</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 151.

<sup>67</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 114.

<sup>68</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 100.

<sup>69</sup> Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 93. Benzer bir ifade için bkz. *age.*, s.97.

<sup>70</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 92.



## 2. Âyetleri Zâhirî Manalarının Dışında Bir Manaya Te'vil Etmeyi Doğru Bulmaması

Carullah, ilke olarak te'vile karşı olduğunu pek çok vesileyle açıkça ifade etmektedir. Şu sözleri, bu konuda örnek verilebilir:

"Kur'ân-ı Kerim âyet-i kerimelerini, fi ğayri mâ enzelellâh tenzil etmek, Kur'ân-ı Kerim kelimeleriyle oynamak, böyle hareketleri ben istib'âd ederim, hürmetle hürriyetle inkâr ederim."<sup>71</sup> "Benim tefsirim, tevil zahmetlerinden ve Kur'ân-ı Kerim'in muciz nazımlarını ıslah etme iddiasından inşaallah tamamıyla beridir."<sup>72</sup> "Söyleyenin her sözü, hakikî anlamına hamledilir. İşiten, kendi düşünce gücüne göre, her sözü tevil edebilir. Fakat sözün hakikî anlamını hiçbir zaman terk edemez. Tevilin, yalnız bir istisnası vardır; o da hakikî manaları ortadan kaldırma kuvvetinin kendisinde bulunmamasıdır. Te'vil, işitenin iradesine, düşüncesinin gücüne ve çoğunlukla hevasına tâbi olur. Hakikî manalar ise, söz sahibinin iradesine ve örfün delâletine tâbidir."<sup>73</sup>

Ancak bu sözler, onun tevilin her çeşidine karşı olduğu anlamına gelmemelidir. Onun kabul etmediği te'vil, hiçbir yöntem, kural ve ilke tanımayan gelişigüzel yorumlardır. Zira ona göre te'vil, hiçbir zaman günah olmadığı gibi, te'vil kapıları da hiçbir zaman kapanmaz. Fakat dilin ve örfün delâletiyle anlaşılan hakikî manaları nefyetmek, her zaman günahdır.<sup>74</sup> Mesela ona göre melekleri tabiat kuvvetleri ile tevil etmek, ya tahrif ya da cehaleti gösterir.<sup>75</sup> İsrâ mucizesini rüya ile tevil etmeyi de doğru bulmamakta ve eleştirmektedir.<sup>76</sup>

<sup>71</sup> Carullah, *Ye'cûc*, s. 5.

<sup>72</sup> Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 53.

<sup>73</sup> Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 28

<sup>74</sup> Bkz. Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 28-29.

<sup>75</sup> Bkz. Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 29.

<sup>76</sup> Bkz. Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 74-75.



Carullah, zâhirine hamledilmesi gereken bir sözü, tevil yoluyla eğip bükmeye asla yeltenmediğini ifade etmektedir.<sup>77</sup> Ancak Zülkarneyn’i, kelime manasından da (iki boynuzlu) esinlenerek “din ile medeniyeti birleştiren hakîm bir hâkim” olarak yorumlaması<sup>78</sup> ya da Ye’cûc ve Me’cûc’u yeryüzünde her yerde, her millette ve her vakitte bulunabilecek zararlı insanlar olarak yorumlaması<sup>79</sup> aslında birer tevidir. Ayrıca tesettür ve peçenin asıl gayesinin, kadının vücudunu ve yüzünü değil, ahlâkını örtmekten ibaret olduğunu ifade eden şu sözler de bir çeşit te’vildir: “Kur’ân-ı Kerim’de birkaç yerde zikredilen hicap – ister açık hicap olsun ister kapalı- hiçbirini bizce bilinen anlamı ile maddî hicap-tan ibaret değildir. Kur’ân-ı Kerim âyet-i kerimelerine göre meşru kılınan hicabın en önemli nevi, hatunların yüzlerine ve vücutlarına ait değil, bilakis hürmetlerine ve hukuklarına aittir. Bu hicap, maddî hicap değil, bilakis hürmet hicabı, şeref ridası ve ismet şiarıdır.”<sup>80</sup> Görüldüğü gibi, Carullah, tesettürün maddî/zâhirî yönünü inkar etmemekle birlikte tesettürün asıl amacının ne olduğunu açıklarken aslında bir çeşit tevil yapmaktadır.

Carullah, mutasavvıfların işârî yorumlarına taraftar olmadığını, bunu doğru bulmadığını belirtir. Ancak bu görüşünü belirttikten hemen sonra sûflerinin işârî bir yorumunu verip bu yorumu kabul ettiğini ifade eder.<sup>81</sup> Böylece sûflerinin bütün işârî yorumlarına karşı olmadığını göstermek istemiş gibidir. Nitekim bir başka eserinde bu konuyu daha detaylı bir şekilde ele alan Carullah, zâhiri dışlayıp dışlamamasına göre te’vili ikiye ayırır. Birincisi, mütekellimlerin te’vilidir. Bu te’vil sonucunda âyet-i kerime, zâhirî manasından tamamen uzaklaşır ve zâhirî mana, ihtimal dâhilinde bile kalmaz. İkincisi ise, mutasavvıfların te’vilidir. Bu tür te’vilde, Kur’an’ın zâhirî manası kabul edilir, ancak bunun yanı sıra işârî manası da ihtimal kabilinden zikredilir. Ona göre, bu çeşit te’vil, te’villerin en güzelidir. Bu sayede, âyetler zâhirî manalarından uzaklaş-

<sup>77</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu’s-Sümme*, s. 104.

<sup>78</sup> Bkz. Carullah, *Ye’cûc*, s. 23.

<sup>79</sup> Bkz. Carullah, *Ye’cûc*, s. 32. Nitekim Hüseyin Kâzım Kadri (ö. 1934), Carullah’ın *Ye’cûc* isimli eserini eleştiren bir yazı kaleme almış ve bu eserde Carullah’a ait pek çok yorumun, Carullah’ın karşı çıktığı te’vilin birer benzeri olduğunu, hatta bu risâlenin tamamının teville dayandığını ifade etmiştir. Bkz. Kanlıdere, *Musa Carullah*, s. 172-173.

<sup>80</sup> Carullah, *Hatun*, 38.

<sup>81</sup> Bkz. Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 51.



maz, bilakis zâhirî mana esas kabul edilir, ancak zâhirî mananın rehberliği ile ikincil bir manaya, yani işârî manaya ulaşılır. Sûfilerin makbul te'viline örnek olarak da Şebusterî'nin (ö. 720/1320) Hz. İbrahim'in sırasıyla yıldız, ay ve güneşe "İşte Rabbim bu!" dedikten sonra, nihayet tevhide ulaşmasını anlatan kıssada geçen yıldızı his, ayı hayal, güneşi ise akıl olarak yorumlamasını örnek verir.<sup>82</sup> Carullah'ın kendisi de bu kıssayı, ulûhiyet konusundaki her inancın hak olduğuna dair bir delil getirme sadedinde, temsîli bir şekilde te'vil etmektedir. Ona göre, Hz. İbrahim'in bu varlıklara kutsallık atfetmesi, onun şahsında her insanın dînî inançlarında yaşayabileceği akli tekâmül sürecine işaret etmektedir. O, buradan şu sonuca ulaşır. "Hz. İbrahim'in çocukluk devresinden peygamberlik devresine gelinceye kadar üç safha geçirip neticede ulûhiyetle ilgili inancın zirvesi olan dördüncü safhaya ulaştığına göre insanın/insanlığın vahşilik aşamasından, en yüce semâvî iman aşamasına gelinceye kadarki inançları da evleviyet tarihiyle Hz. İbrahim'ininki gibi olur."<sup>83</sup>

### 3. Neshi Kabul Etmemesi

Musa Carullah, Kur'an'da neshin mevcudiyetini kabul etmemektedir. Bunu şu sözlerle ifade etmektedir: "Benim katî, kesin inancıma göre, Mushaf-larda şu gün mevcut âyet-i kerimelerin, kelimelerin hiçbirinde nesh yoktur."<sup>84</sup> Ona göre, nesh, Kur'an'ı hükümsüz kılmak anlamına gelir.<sup>85</sup> Nâsîh-mensûh olduğu söylenen meşhur âyetlerin aralarında nesh olmadığını detaylı bir şekilde ispatlamaya çalışmaktadır.<sup>86</sup> Ancak başka konularda görüldüğü gibi Carullah'ın metodolojik tutarsızlığı, bu konuda da çok net bir şekilde tezâhür etmektedir. Şöyle ki, Carullah, Kur'an'da neshi kabul etmediğini pek çok vesileyle ifade etmektedir.<sup>87</sup> Ancak usule dair bu görüşünü cüzî meselelere tatbik ederken tutarsızlığa düşmektedir. Mesela ona göre Kur'an, köleliği kaldırmıştır, zira

<sup>82</sup> Bkz. Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlâhî Adâlet*, s. 356.

<sup>83</sup> Bkz. Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlâhî Adâlet*, s. 354-355.

<sup>84</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 33.

<sup>85</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 145.

<sup>86</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 145-160.

<sup>87</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 141; *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 33-34.



Muhammed Suresi'nin 4. âyeti, savaş esirlerini öldürmeyi ya da köle edinmeyi yasaklamış, onları fidyeli ya da fidyesiz serbest bırakılmasına hükmetmiştir.<sup>88</sup> Yalnız ortada şöyle bir sorun vardır: Enfâl Suresi'nin 67. âyeti, savaş esirlerinin sağ bırakılmamaları gerektiğini bildirmektedir. Carullah, bu sorunu çözmek için başka bir hâl çaresi bulamayınca nesh teorisine sığınmış ve Muhammed Suresi 4. âyetin, Enfâl Suresi 67. âyetini nesh ettiğini söylemek zorunda kalmıştır. Böylece cüzî bir meseledeki görüşünü kurtarmak için küllî bir mesele hükmünde olan usul konusunda tutarsızlığa düşmeyi göze alabilmiştir. Onun açıklamalarına göre, Müslümanlar ilk dönemlerde zayıf oldukları için Enfâl Suresi 67. âyette savaş esirlerini köleleştirmek de öldürmek de serbest kılınmıştır. Ancak zamanla Müslümanlar güçlenince, Muhammed Suresi 4. âyet ile bu cevaz kaldırılmış ve savaş esirleri hakkında sadece şu iki seçeneğe müsaade edilmiştir: Karşılıksız serbest bırakma ya da fidye karşılığında serbest bırakma.<sup>89</sup>

#### 4. Âyetleri Evrensel Bir Bakış Açısıyla Yorumlaması ve Genellemeci Yorumlar Yapması

Carullah'a göre, Kur'ân-ı Kerim'in hitabı, mekan ve zaman farkı gözetmeksizin bütün insanları kapsar. O, zaten Kur'an'ın icazının da bu noktada tezâhür ettiğini düşünmektedir.<sup>90</sup> Ona göre Kur'an, her zaman ve zeminde meydana gelebilecek olaylar hakkında çözüm getirecek hükümler ihtiva etmektedir.<sup>91</sup> Bir örnek vermek gerekirse, "Size ilimden pek az bir şey verilmiştir."<sup>92</sup> hitabı, yalnız Kur'an'ın indiği dönemdeki cahil bedevîler için söylenmiş bir söz

<sup>88</sup> Bu konuda Carullah'ın görüşleri için bkz. Carullah, *Kavâid-i Fıkhiyye*, s. 164-193.

<sup>89</sup> Bkz. Carullah, *Kavâid-i Fıkhiyye*, s. 190.

<sup>90</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 113.

<sup>91</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 82; 110. Carullah'ın bu konudaki sözleri ve fikirleri oldukça açık olmasına rağmen, onun bu konudaki fikirlerini yanlış anlayan ve yanlış aksettirenler olmuştur. Mesela Hüseyin Rahmi Balaban, Carullah'ı ve fikirlerini tanıtan makalesinde, onun İslam Dinî'nin hükümlerinin mahdud bir zaman için muteber olması gerektiği kanaatinde olduğunu ve bu kanaatte olmayıp hükümleri bütün zamanlar için muteber sayan fıkıhçı, kelamcı ve tasavvufçuları eleştirdiğini ifade etmektedir. Bkz. Hüseyin Rahmi Balaban, "Musa Carullah, Hayatı, Felsefesinden Birkaç Çizgi, Eserleri", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt:1, cüz: 1-4, s. 175.

<sup>92</sup> İsrâ 17/85.



değil, insanlık ve medeniyetin her dönemi için geçerli olan bir hakikattir.<sup>93</sup> Onun ifadesiyle "Kur'ân-ı Kerim, yalnız mâzilerin hikâyeti değil, belki istikbâlin de hidâyetidir."<sup>94</sup>

Kur'an âyetlerini, evrensel bir bakış açısıyla okumanın neticesinde, Carullah, âyetler hakkında sık sık genellemeci yorumlar yapmaktadır. "Bütün âyetler geneldir, herhangi bir sınırlandırmaya (*tahsîs*) maruz kalmamıştır."<sup>95</sup> sözüyle de ifade ettiği üzere, Carullah'ın Kur'an yorumlarında dikkat çeken hususlardan biri de, âyetlerin manasını olabildiğince genellemesi ve kapsam alanlarını genişletmesidir. Mesela Kur'an'da geçen "Boyunduruk altındaki birini âzât etmek (*fekku rakabe*)"<sup>96</sup> ifadesinin, sadece köle âzât etmeyi değil, şu tür boyunduruklardan kurtarmak anlamında kullanıldığını düşünmektedir: "esirlikten, mahpusluktan, borçlu olmaktan, ölümden, ihtiyaçlardan, mazlumiyetten."<sup>97</sup> Yine ona göre, Kur'an'da geçen "Nisâ'e'n-Nebi (Peygamber'in hanımları)" tamlaması, sadece ezvâc-ı tâhirâtı değil, bütün Mümin hanımları kapsar.<sup>98</sup> Hızır ise, her dönemde, insanlar arasında var olan rûhâniyetli bir insan modelidir.<sup>99</sup>

Kur'an'ın umûmî hitaplarının tahsis edilmesine şiddetle karşı çıkmasına rağmen Carullah'ın kendisi de bazı âyetlerdeki umûmî hitapları tahsis etmektedir. Meselâ "Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç size de farz kılınmıştır."<sup>100</sup> meâlindeki âyetin hitabı umûmî iken Carullah,

<sup>93</sup> Bkz. Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 66.

<sup>94</sup> Carullah, *Ye'cûc*, s. 21.

<sup>95</sup> Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 103.

<sup>96</sup> Beled 90/13.

<sup>97</sup> Bkz. Carullah, *Hatun*, s. 84.

<sup>98</sup> Bkz. Carullah, *Hatun*, s. 106-107.

<sup>99</sup> Carullah'ın bu konudaki ifadesi şöyledir: "Allah'ın "Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet vermiş ve bir ilim öğretmiştik." âyetinde ifade edilen kulları her vakit mevcuttur. (Bunların bulunması için) bir adamın binlerce sene yaşamasına gerek yoktur. Aynı ruhâniyete sahip böyle binlerce insan var olagelmüşlerdir. Zor durumlarda yardım alan fertlerin, kurtulan ümmetlerin misalleri tarihte az değildir. Cihan Muharebesi'nin sonlarında Türkiye Türkleri'nin, Türk hızırları elinde kurtuluşları bunun en büyük delilidir." Carullah, *Hatun*, s. 110.

<sup>100</sup> Bakara 2/183.



kutuplarda yaşayan Müslümanları kapsamadığını, orada gün oluşmadığı için oruç tutmanın onlara farz olmadığını düşünmektedir.<sup>101</sup>

Öte yandan, yukarıda ifade edildiği üzere, âyetlerin delâlet ettiği manaları tahsis yerine tamim etme taraftarı olduğu halde, Carullah bazen bir âyetteki hitâbın şümûlüne girmedigi halde o âyetteki hitâbın şümûlüne bazı meseleleri lüzumsuz bir şekilde dâhil etmeye çalıştıklarından dolayı müfessirleri tenkit etmektedir.<sup>102</sup>

### 5. Âyetlere Herhangi Bir İlâve ya da Hazif Takdirini Doğru Bulmaması

Carullah, âyetleri doğru anlamak için ilâve ya da hazif takdirlerinde bulunmaya şiddetle karşı çıkmaktadır. Mesela bu konuda şöyle demektedir: “Kayıtların birine, takdirlerin birine ihtiyaç, kelâmın büyük kusurudur. Kayıt ve şart olmaksızın sahih olmak, anlamlı olmak, Kur’ân-ı Kerim cümlelerinde elbette lazımdır. Kur’ân-ı Kerim cümlelerine kayıt veya şart ziyade etmek gibi şeylerden, ben her vakit sakınırım.”<sup>103</sup>

Carullah’ın bu konudaki görüşünün uygulamadaki yansımaya gelince, bu konuda şu örnek verilebilir: Carullah,

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةً طَعَامٌ مِسْكِينٍ

âyetinde, pek çok müfessirin yaptığı gibi *يَطِيقُونَهُ* kelimesinin başına “lâ-i nâfiye” takdir edip “oruca güç yetiremeyenler” manasını çıkartmanın doğru olmadığını söylemekte ve bu şekilde bir takdir yapanları çok ağır bir dille tenkit etmekte ve yaptıkları şeyin “tahrif” olduğunu iddia etmektedir. Ona göre bu tür takdirler, “Allah’ın kelâmı olan Kur’ân-ı Kerim’in nazmı düzgün değil, durun ben onu düzeltiyim!” şeklinde bir iddiayı muhtevlidir. Bu tür mağrur irabcılar ve cesur

<sup>101</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 115-116, 119-120.

<sup>102</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 128.

<sup>103</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 36.





İlâlcilerin hâl ve hareketlerinden daha gülünç bir manzara yoktur. Zira bunlar, Allah'a dil öğretmeye ve beyan dersi vermeye kalkışmaktadırlar.<sup>104</sup>

Ancak Carullah'ın metodolojik tutarsızlığı bu konuda da kendisini göstermektedir. Zira yukarıdaki görüşüyle çelişkili bir şekilde, tıpkı diğer müfessirler gibi bazı âyetlerin nazmında hazfin mevcudiyetini kabul ettiği görülmektedir. Mesela,

وَمَنْ يُكَرِهْنَهُ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ<sup>105</sup>

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كَلَّمَ بِهِ الشَّجَرُ<sup>106</sup>

âyetlerinde hazfin varlığını kabul etmekte ve âyetleri buna göre yorumlamaktadır. Carullah, buna "sükût üslubu" adını vermektedir. Korkutma amaçlı hazfin mümkün hatta daha belîğ olduğunu ve Allah'ın da muhatabı dehşete düşürme amacıyla bazı lafızları hafzettğini ifade etmektedir.<sup>107</sup>

## 6. Âyet ve Surelerin Tertibinden Nükte Çıkarması

Musa Carullah, âyet ve surelerin tertibinden ya da âyet ve sure numaralarından ilginç yorumlar çıkarmaktadır. Mesela, nübüvvetin Hz. Muhammed (sav) ile son bulduğunu, ancak risâlet vazifesinin ümmete tevdi edildiğini ve bir bütün olarak ümmet tarafından devam ettirildiğini düşünmektedir. Alak ve Kadr surelerinin peş peşe gelmelerinden, risâlet vazifesinin Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra da kesintiye uğramadan ümmet vasıtasıyla devam ettiğine delil çıkarmaktadır. Zira Alak Suresi, Hz. Muhammed'in risâletinden, Kadir Suresi de ümmetin risâletinden bahsetmektedir.<sup>108</sup>

<sup>104</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 138-139.

<sup>105</sup> Nûr 24/33.

<sup>106</sup> Ra'd 13/31.

<sup>107</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 184-186.

<sup>108</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 70. Bu konuda başka örnekler için bkz. agm., *Ye'cûc*, s. 28-29.



## 7. Çok Anlamlılığı Kabul Etmesi

Kur'an âyetleri hakkında düşünme meydanının gayet geniş olduğunu belirten<sup>109</sup> Carullah'a göre, âyetler üzerinde farklı yorumların yapılmış olması gayet doğaldır. Zira anlama, kişiden kişiye göre farklılık arz edebilir. Hiçbir yorum, Kur'an'ın manalarını tüketmiş olamaz. Çünkü nassların delâleti, sözü söyleyenin maksadına, iradesine ve muciz nazmın ihtimaline tâbi olup dinleyenin anlayışı ile sınırlı olmaz. Şer'î nasslar, çok farklı derecelerde anlaşılır. Bir insan bir mana anlarken, diğeri bin mana anlar.<sup>110</sup>

Dil, ne kadar kolay olursa olsun, anlayışta ihtilaf yolları hemen kapanmaz, ihtilaf sebepleri de hemen ortadan kalkmaz. Çünkü ihtilaf, insanın fıtrat ve aklına göre doğal bir şeydir.<sup>111</sup> Ona göre dinde ve Kur'an'ın anlaşılmasında farklılıkların olması gayet tabiidir, dolayısıyla ihtilaf korkmamalı, düşünce özgürlüğüne engel olmamalı ve karşıt fikirlere saygılı olunmalıdır.<sup>112</sup>

Carullah'ın, Kur'an âyetlerinin çok anlamlılığını nasıl ele aldığına dair şu iki örnek verilebilir:

1. "Onlar için ister af dile, ister dileme fark etmez! Onlar için yetmiş kere af dilesen de Allah onları affetmeyecektir."<sup>113</sup> meâlindeki âyette geçen "yetmiş" lafzını Hz. Peygamber'in (sav) hakîkî manasıyla anlamasına karşılık Hz. Ömer'in mecâzî manasıyla anlamasından hareketle aynı âyetin farklı kişiler tarafından farklı şekillerde anlaşılmasının tabii bir durum olduğunu belirtir.<sup>114</sup>

2. "Sana ruh hakkında sorarlar. De ki: 'Ruh, Rabbimin emrindedir.'<sup>115</sup> meâlindeki âyette geçen "ruh", Carullah'a göre, "Kur'an", "insana hayat veren

<sup>109</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 117.

<sup>110</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 225.

<sup>111</sup> Bkz. Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 90.

<sup>112</sup> Bkz. Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 88; 90.

<sup>113</sup> Tevbe 9/80.

<sup>114</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 40.

<sup>115</sup> İsrâ 17/85.



ruh" ve "Cebrail" anlamlarına gelebilir. Bu âyette geçen "ruh" kelimesiyle her üç mana da aynı anda kastedilmiş olabilir.<sup>116</sup>

## 8. Lafız-Maksud Açısından Yaptığı Yorumlar:

### a. Maksudı Esas Alan Yorumlar

Musa Carullah, şeriatın anlaşılması ve yorumlanmasında şeriatın maksatlarına (*makâsıdu's-şerîa*) oldukça ehemmiyet veren bir âlimdir. Bu mevzudaki en önemli eserlerden biri olan Şâtıbî'nin *el-Muvâfakât*'ını neşretmesinden de onun makâsıda ne derece önem atfettiği anlaşılabilir. Carullah, Kur'an'ın anlaşılmasında da, lafzın zâhirî manasının yeterli olmayacağını düşünmekte ve âyetlerin maksatlarının iyi anlaşılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Ancak maksadın lafızdan bağımsız olarak kesinlikle anlaşılamayacağını düşünmektedir.

Carullah'a göre şeriatla anlamsız bir şey bulunmaz. Aksine her hükmü gerekli kılan bir sebep bulunur. Hükmün meşru kılınması için bir maslahatın, yasaklanması için de bir mefsetetin bulunması zaruridir.<sup>117</sup> Şeriatın en temel esası, halkın ihtiyaçlarını karşılama görevidir.<sup>118</sup>

Ona göre İslâmî yükümlülüklerde genellikle şu iki maslahat, esas maksat kabul edilmiştir: "Allah'ı tazim ve insanlığı ıslah."<sup>119</sup> "Kur'an'ın bütün hükümleri, Allah'ı tazim ve insanı terbiye etmek, yani aklını, ruhunu ve amellerini tezkiye etmek maksadına mebnidir."<sup>120</sup> Carullah'a göre şeriatı sadece lafızcılık cihetinden anlayan basiretsiz fakihlerin peşinden gitmek, şeriatı kesinlikle anlamamaktır. Bu düşüncesini şu ifadelerle dile getirmektedir: "Şeriatın esaslarını, lafızların delâletinin dairesine sokmuş olan fakihleri ve İslâm âlemini Kitap ve Sünnet'ten engelleyen *mütefakkihlerini*, İslâm şeriatı üzerine hâkim

<sup>116</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 107-108.

<sup>117</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 195.

<sup>118</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 204.

<sup>119</sup> Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 21.

<sup>120</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 85.



kılmak, İslâm şeriatını tamamıyla elden bırakmak gibi bir hareket olsa gerektir.”<sup>121</sup>

Carullah, belîğ bir sözü doğru anlamak için, sadece lafzî mananın yeterli olmayacağını, mütekellimin o sözden maksad ve muradını da anlamaya çalışmak gerektiği kanaatinde. Bu görüşünü şu sözlerle ifade etmektedir: “Belîğ bir kelâmın ifadesiyle insan istidlâl ederse, beyanın edeplerine, sözü söyleyenin amacına, amacın dairelerine, makamın gereklerine, kullanımın şekillerine itibar etmek lâzımdır. Yoksa, kelimelerin yalnız kendi başlarına, yalnız zâhirî delâletlerine itibar edip insan aldanır ise, istidlâl hiçbir vakit doğru olmaz. Söz söyleyenin sözü de şu takdirde ekseriyetle hata olur.”<sup>122</sup>

Carullah, Kur’an’da anlatılan kıssaların maksatlarına da özel ehemmiyet atfetmekte ve bunların maksatların ışığında anlaşılması gerektiği kanaatinde. Ona göre, kıssaların lafız ve ibârelerine takılmamak, bilakis onların anlatılış maksatlarına dikkat edip, tarihin şahitliği ile sabit olan hakikatlerden istinbat ve kıyas yoluyla ibretler çıkarmak gerekir.<sup>123</sup> Mesela Zülkarneyn’in kim olduğunu tayin etmek önemli değildir, bunun bir faydası da yoktur. Böyle lüzumsuz şeylere takılmamalıdır. Önemli olan, bu kıssadan hisse çıkarmaktır.<sup>124</sup> Kıssaları, lüzumsuz İsrâiliyyât rivâyetleri ile açıklamaya kalkışmak, Kur’an’ın bu kıssaları anlatmadaki maksatlarından gâfil olmak demektir.<sup>125</sup> Kur’an, kıssaları tarihî malumat vermek için değil, mutlaka yüce bir maksadı anlatmak için zikreder.<sup>126</sup>

<sup>121</sup> Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 25.

<sup>122</sup> Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 42. Şu sözleri de aynı düşüncüyü ifade etmektedir: “Konuşmada, kelimelerin sözlük anlamlarına (alâ haddihî) göre delâletlerini esas almak tamamen hatadır, tamamen fâsittir.” (Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 42.) “Kelâmın kapsamı, makamına göre olur, sözü söyleyenin maksadına tâbi olur. Kelâmın delâleti de sözü söyleyenin maksadına tâbidir.” (Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 45.)

<sup>123</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 217.

<sup>124</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu’s-Sünne*, s. 54.

<sup>125</sup> Bkz. Carullah, *Ye’cûc*, s. 2.

<sup>126</sup> Bkz. Carullah, *Ye’cûc*, s. 10.



Carullah'ın maksada ehemmiyet atfetmesi, lafzı dikkate almadığı anlamına gelmemelidir. Mesela "Allah'ın kelâmındaki maksadı nasıl anlaşılabilir?" şeklindeki muhtemel bir soru hakkında Carullah'ın kanaati şudur: "Şâri-i Hakîm'in maksadı, Arap Dili'nin delâleti ve Nazm-ı Kerîm'in ifadesiyle anlaşılır."<sup>127</sup> Şu halde ona göre, Kur'an'ın maksatlarını doğru anlamının ilk adımı, âyetlerin lafzını iyi anlamaktır. Dolayısıyla, maksat, lafzın hilâfında ya da ötesindeki bir mana değil, lafzın derinliklerinde mündemiç olan manadır.

Carullah'ın, maksat eksenli tefsirlerine şu örnekler verilebilir:

1. "Hurma ve üzümden hem sarhoşluk veren içki hem de güzel gıdalar elde edersiniz."<sup>128</sup> meâlindeki âyet, Carullah'a göre içkinin tefrîcî bir şekilde yasaklanmasına giden yolda atılmış adımlardan biri değildir. Klasik görüşün aksine, ona göre bu âyetten sarhoşluk veren içecekleri zemmeden, aşağılayan ya da kötüleyen hiçbir mana çıkarılamaz. Zira bu âyet, imtinân için nâzil olmuştur. Yani, bu âyet Allah'ın kulları üzerindeki nimetlerini açıklayan ve buna dair örnekler veren bir âyettir. Allah'ın nimetlerini sayan bir âyette, içkinin sarhoşluk verme özelliğinin, onun bir zararı ve kötülüğü olarak zikredildiğini düşünmek doğru değildir. Şu halde ona göre bu âyetin sevk edilmiş maksadını göz önünde bulundurursak, bu âyetten üzüm ve hurmadan zararlı bir içecek türü elde edildiğine dair bir anlam çıkmaz.<sup>129</sup> Carullah, buradan da şöyle bir fikhî sonuca ulaşır: hamr, başka milletlere helâldir ve mütekavvim bir maldır.<sup>130</sup> Dolayısıyla da sırası şarap olmuş Müslüman, hamrı, başka milletlere satabilir.<sup>131</sup>

2. Carullah'a göre, Kur'an'ın miras paylaşımında erkek ile kadınlar arasında farklı bir düzenleme getirmesi, onlara tanınan hakların farklılığından değil, kadın ve erkeğin ihtiyaçlarının farklılığından kaynaklanmaktadır. Zira İslâm'ın öngördüğü bir toplumsal yapıda, erkek, ailenin bütün mâlî sorumluluğunu üstlenir. Dolayısıyla böyle bir düzende, erkeğin kadına nispetle paraya

<sup>127</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 231.

<sup>128</sup> Nahl 16/67.

<sup>129</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 30.

<sup>130</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 32.

<sup>131</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 33.



daha çok ihtiyacı vardır. Ancak şayet İslâm'ın öngördüğü sistem geçerli değilse ve kadın-erkek arasında mâlî yükümlülük ve sorumluluklar açısından herhangi bir farkın olmadığı bir toplumsal yapı mevcutsa, o takdirde Kur'an'ın tavsiye ettiği bu taksim, değişebilir. Zira o taksimin maksadı, ihtiyaçların oranını dikka- te almaktır. Eğer kadın ve erkeğin mâlî sorumlulukları açısından Kur'an'ın öngördüğü toplumsal yapı değişmişse, ihtiyaçlarda da değişiklik olacağından Kur'an'ın bu konuda tavsiye ettiği oranlardaki paylaşım, maslahata uygun olmayacağı için Kur'an'ın maksadına da aykırı olacaktır. O takdirde yeni bir düzenleme yapılabilir.<sup>132</sup>

3. Carullah, Kur'an'da namaz, zekat ve haccı emreden pek çok âyet ol- duğu halde orucu emreden bir tek âyet olduğunu söyledikten sonra bunun hikmeti hakkında şöyle der: "Yemeyi, içmeyi ve tabîi ihtiyacı terk etmek ma- nasıyla oruç, bizzat maksat değil, bilakis bizzat maksat olan şeyin vesilesidir. Şâri-i Hakîm nazarında bizzat maksat olan şey, iradeyi terbiye, ahlâkî arındırma ve toplumsal durumları düzeltme görevleridir."<sup>133</sup> Nitekim ona göre, orucu emreden âyetin sonundaki "Umulur ki bu sayede korunursunuz" cümlesi de orucun maksadının insanlara iradelerine sahip çıkma alışkanlığı kazandırmak olduğunu bildirir.<sup>134</sup> Bu maksadı esas alan Carullah, kuzey kutbunun donduru- cu soğukta yaşayan insanların oruç tutmaya ihtiyaçlarının olmadığını dü- şünmektedir. Zira "soğuk bölgelerin, soğuk iklim ve havalarında yaşayan in- sanların irâde ve ahlâklarını oruç gibi şer'î bir düzenleme ile terbiyeye ihtiya- çları bulunmamaktadır."<sup>135</sup>

<sup>132</sup> Bkz. Carullah, *Hatun*, s. 97-98.

<sup>133</sup> Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 119.

<sup>134</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 123.

<sup>135</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 128.



## b. Lafzı Esas Alan Yorumlar

Carullah'a göre, "Kur'an-ı Kerim, Allah'ın mu'ciz kelâmı olduğu için, noktasında bile bir nükte vardır." <sup>136</sup> Dolayısıyla Kur'an'ın manasına önem vermek gerektiği gibi nazmına da önem vermek gerekir.

Carullah'ın, lafız eksenli tefsirlerine şu örnekler verilebilir:

1. "De ki: 'Bana vahyedilenler arasında, yiyeceklerle ilgili, şunlardan başkasının haram kılındığını göremiyorum: leş, akıtılmış kan, pis olduğu için domuz eti ve Allah yolundan çıkarak Allah'tan başkası adına kesilmiş olan hayvan'" <sup>137</sup> meâlindeki âyetten, bu sayılan şeylerin bizâtihi kendilerinin necis oldukları hükmünün çıkarılıp çıkarılmayacağı âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. <sup>138</sup> Musa Carullah'a göre bu âyetten, bunların aynlarının her hâlükârda necis oldukları, dolayısıyla bunlardan –derilerinden faydalanmak gibi- hiçbir şekilde faydalanılamayacağı hükmü çıkmaz. Zira "yiyenin yediğinde (*alâ tâimin yat'amuhu*)" ifadesi, bunların sadece yenilmelerinin haram olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla yenilmeleri dışında, bunlardan faydalanmak câizdir. <sup>139</sup>

2. "Allah'ın âyetlerinden birisi de, birbirinizle huzur bulasınız diye sizin için kendi cinsinizden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve merhamet yerleştirmesidir..." <sup>140</sup> meâlindeki âyette "meveddet" ve "rahmet" kelimelerinin seçilip kullanılmış olmasından şöyle bir sonuç çıkarmaktadır: "Âyette, *tevâdd* ve *terâhum* gibi (*müşâreke* ifade eden) kalıplar yerine tek taraflılığı ifade eden *meveddet* ve *rahmet* kelimeleri kullanılmıştır. Buna göre insan, başkalarına karşı

<sup>136</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 213. Carullah'ın şu sözleri de aynı düşünceyi ifade etmektedir: "Kur'an-ı Kerim maddelerinin bünyelerinin özelliklerine de ihtimam etmek elbette lazımdır." (Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 37). "İcaz niteliklerine sahip Kur'an-ı Kerim'in kelimeleri, hatta harfleri de önemli manalara delâlet edebilir." (Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 75). Benzer ifadeler için bkz. *İslâm'ın Elifbâ'sı*, s. 63.

<sup>137</sup> En'âm 6/145.

<sup>138</sup> Bu tartışmalar için bkz. Râzî, *Mefâtilu'l-Ğayb*, V, 168-170; Kurtubî, *el-Câmi*, IV/1, 116-123.

<sup>139</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 75.

<sup>140</sup> Rûm 30/21.



sevgi duyuyor görünse de aslında bu, insanın kendi kendisini sevmesi demektir. Nefsâniyetin ve enâniyetin en güzel ve en meşru şekli de bu olsa gerektir.<sup>141</sup> Ancak âyette geçen “*beynekum* (aranızda)” kelimesi, Carullah’ın bu yorumuna pek imkan tanımamaktadır. Zira bu kelime, *müşâreke* anlamını vermektedir.

3. Cennet nimetlerinden bahseden “Orada ziyafetleri, sabah-akşam kendilerine sunulur.”<sup>142</sup> meâlindeki âyetten, cennette güneş olmadan sabah ve akşam vakitlerinin olacağını istinbat etmektedir.<sup>143</sup> Carullah’ın bu yorumu, sadece âyette “bukraten ve aşiiyan” kelimelerinin kullanılmış olmasına dayanmaktadır. Halbuki Râzî’nin de belirttiği üzere,<sup>144</sup> Arapların “bukraten ve aşiiyan” ifadesini, “her zaman” anlamında deyimselleşmiş bir şekilde kullanmaları gibi, bu âyette geçen “bukraten ve aşiiyan” kelimeleri de “istedikleri her zaman” anlamında kullanılmış bir deyim olup, bundan cennette de sabah ve akşamın olacağına delil çıkarmak, aşırı bir zâhîrîlik olur. Ayrıca Carullah, bu yorumunda ğayb âlemini şehâdet âlemine kıyas etmiştir. Halbuki kendisi de, İbn Arabî’den naklen ğâibi şâhide kıyas etmenin gayet büyük bir hata olduğunu ifade etmektedir.<sup>145</sup>

#### 4. Carullah,

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ

âyetinde, *مَرِيضًا* ve *سَفَرٍ* ifadelerinin farklı olmasından şöyle bir mana çıkarır: *عَلَى سَفَرٍ* (sefer üzerinde iken) ifadesinden anlaşıldığına göre Ramazan orucunu, başka bir zamana kazaya bırakmak için mutlaka bilfiil seferîlik durumu olmalıdır. *مَرِيضًا* kelimesinden anlaşıldığına göre ise Ramazan orucunu, başka bir zamana kazaya bırakmak için mutlaka bilfiil hasta olmak şart değildir. Hasta olma ihtimali söz konusu ise o zaman da yine kazaya bırakılabilir.<sup>146</sup>

<sup>141</sup> Carullah, *Hatun*, 59.

<sup>142</sup> Meryem 19/62.

<sup>143</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 91.

<sup>144</sup> Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VII, 553.

<sup>145</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 209.

<sup>146</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 129-130.





5. "Onlar için ister af dile, ister dileme fark etmez! Onlar için yetmiş ke-re af dilesen de Allah onları affetmeyecektir"<sup>147</sup> meâlindeki âyetteki "yetmiş" lafzını hakîkî manasıyla anlamak gerektiği kanaatindedir.<sup>148</sup> Aslında Carullah'ın bu yorumunun temelinde, lafızcılıktan ziyâde, Allah'ın rahmetinin kuşatıcılığı fikrinin yattığını söylemek mümkündür. Zira şayet âyetteki "yetmiş" lafzı, kesretten kinâye olarak "ne kadar af dilesen de onlar affedilmeyecekler" manasında anlaşılacak olursa, âyette zikredilen bu münafık kimselerin ebediyen affedilmeyecekleri sonucu ortaya çıkar. Halbuki Carullah, Allah'ın, önünde sonunda bütün insanları affedeceği düşüncesine sahiptir.<sup>149</sup> Bu düşüncesini teyit etmek için âyetteki "yetmiş" lafzını, hakîkî manasıyla belirli bir sayı olarak yorumlamaktadır.

## 9. Metinsel Bağlamı Dikkate Alıp Almama Açısından Yaptığı Yorumlar

### a. Metinsel Bağlamı Dikkate Alan Yorumlar

Aslında Carullah, âyetlerin doğru anlaşılıp yorumlanmasında metin içi bağlamın önemini farkındadır.<sup>150</sup> Dolayısıyla bazen yorumlarında buna dikkat etmektedir. Şu açıklamaları buna örnek verilebilir:

"Ey iman edenler! Şarap (*hamr*), kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları, şeytanın pis işlerinden başka bir şey değildir. Onlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz."<sup>151</sup> meâlindeki âyetten, *hamr*'ın necis olduğu hükmünü çıkarmanın doğru olmayacağını düşünmektedir. Bu düşüncesini de âyetin metin içi bağlamına dayandırmaktadır. Zira âyette pislik (*rics*) olduğu söylenen şey, sadece *hamr* değildir. kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans oklarının da

<sup>147</sup> Tevbe 9/80.

<sup>148</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 39.

<sup>149</sup> Carullah'ın Bu konudaki fikirleri için *Rahmet-i İllâhiyye Burhânları* isimli eserine bakılabilir.

<sup>150</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 158; a.g.mlf., *Kitâbu's-Sünne*, s. 83.

<sup>151</sup> Mâide 5/90.



pislik (*rics*) olduğu söylenmektedir. Nasıl ki bunların necis olduğu hükmü çıkartılmamışsa *hamrın* da necis olduğu hükmü, bu âyetten çıkartılamaz.<sup>152</sup>

### **b. Metinsel Bağlamı Dikkate Almayan Yorumlar**

Yukarıda zikredildiği üzere, Carullah'ın metinsel bağlamın önemine dikkat çeken sözleri mevcuttur. Ancak bu hususa kendisinin çoğu zaman dikkat etmediği, âyetleri genellikle metinsel bağlamı nazar-ı itibara almadan yorumladığı görülmektedir.

Metinsel bağlamı dikkate almadan yaptığı pek çok yoruma, şunlar örnek verilebilir:

1. “Bunun üzerine Allah, onu öldürüp yüz sene ölü olarak bekletti, sonra diriltti.”<sup>153</sup> meâlindeki âyetten Carullah, yüz sene sonra herhangi bir kabirden iz kalmayacağını, dolayısıyla oraya başka bir insanın defnedilebileceğini ya da kabir yerinin başka maksatlarla kullanılabilceğini istinbat eder.<sup>154</sup> Halbuki âyet, Carullah'ın bahsettiği olayla ilgisi olmayan mucizevî bir olaydan bahsetmektedir.

2. Carullah, “Dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için, sakın cariyelerinizi –hele de iffetli olmak isterlerse- fuhşa zorlamayın. Her kim onları fuhşa zorlarsa, bilinmelidir ki zorlanmalarından sonra Allah kendileri hakkında gafurdur, rahimdir.”<sup>155</sup> meâlindeki âyetin câriyeleri fuhşa zorlamakla ilgili bölümünü, ebeveynin, kızlarını istemedikleri kişilerle evlendirmesini de kapsadığını düşünmektedir: “...âyet-i kerimesinin sarîh ifadelerine göre, ebeveyn, kızlarını başkalarına cebren teslim ederlerse bunun büyük günahı sadece onlara ait olacaktır. Ona göre bu âyet, hem ibâresiyle hem de işâret yolu ile, rızaları olmadan yahut nefret ettikleri ile evlendirilen bütün kızları da ihtiva etmektedir. Ebeveyn, kızlarını sevdiklerine vermeyip dünyalık kaygısıyla zengin veya

<sup>152</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 46, 48.

<sup>153</sup> Bakara 2/259.

<sup>154</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 95.

<sup>155</sup> Nûr 24/33.



ihthiyar kimselere verirlerse bir nevi fuhşa zorlamış olurlar.”<sup>156</sup> Ancak bu âyet, para kazanmak maksadıyla fuhşa zorlanan cariyeler hakkındadır. Nitekim “feteyât” kelimesi, Kur’an’da zikredildiği diğer âyette de “cariyeler” anlamında kullanılmıştır.<sup>157</sup> Dolayısıyla âyet, ibâre yoluyla Carullah’ın verdiği manaya delâlet etmez. Belki uzak bir ihtimal de olsa işâret yoluyla delâlet edebilir. Kaldı ki Carullah’ın kendisi de bir başka eserinde bu âyetin fuhşa zorlanan cariyeler hakkında olduğunu belirtmiştir.<sup>158</sup>

3. “Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin!” meâlindeki âyet, Carullah’a göre “Bu dünyada cennetini arıyorsan, sadece bir hatunla yaşa!” demektir.<sup>159</sup> Ancak bağlam dışı bir şekilde bu âyetten bu mana çıkartılırsa, aynı mantık ve yöntemle başka âyetlerden, tek eşliliğin, dünyada cennet hayatı gibi bir hayat yaşamaya mani teşkil ettiği sonucu da çıkarılabilir. Zira Adem ve Havva’nın cennetten kovuluşunu anlatan âyetlerde her ikisine hitaben “Siz ikiniz inin (*ihbitâ*) oradan!”<sup>160</sup> ifadesi geçmektedir.

4. “Senden önce elçi olarak gönderdiklerimiz, kendilerine vahyettiğimiz bir kısım adamlardan başka bir varlık değildiler. Şayet bilmiyorsanız, Zikir ehline gidin sorun!”<sup>161</sup> meâlindeki âyette geçen “zikir”den maksat, Carullah’a göre Kur’an’dır.<sup>162</sup> Halbuki metinsel bağlam dikkate alındığında buradaki “zikir”in Kur’an’dan önceki ilâhî kitapları kastettiği anlaşılmaktadır. Nitekim müfessirler de bu âyette geçen “zikir” kelimesini bu şekilde tefsir etmişlerdir.<sup>163</sup>

---

<sup>156</sup> Carullah, *Hatun*, s. 67.

<sup>157</sup> Bkz. Nisâ 4/25.

<sup>158</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 183.

<sup>159</sup> Carullah, *Hatun*, 69.

<sup>160</sup> Tâhâ 20/123.

<sup>161</sup> Nahl 16/43.

<sup>162</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 33.

<sup>163</sup> Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VII/211; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, I/545.



## 10. Tarihsel Bağlamı Dikkate Alıp Almama Açısından Yaptığı Yorumlar

### a. Tarihsel Bağlamı Dikkate Alan Yorumlar

Carullah, âyetleri yorumlarken, zaman zaman, âyetlerin nâzil olduğu dönemle irtibatı hakkında bilgi veren rivâyetlerden yararlanmaktadır. Buna şu iki örnek verilebilir:

1. İçkinin haramlığı meselesini işlerken Musa Carullah, Mâide Suresi 90. âyette haram kılınan *hamrın*, sadece üzüm şarabını değil, sarhoşluk veren bütün içecekleri kapsadığı kanaatindedir. Bu görüşünü desteklemek üzere şu rivâyete atıfta bulunur: Buhârî, Enes'ten şöyle rivâyet etmiştir: "Hamr (üzüm şarabı), "hurrimet günü" haram kılınmıştır. Halbuki Medine'de hamr yoktu."<sup>164</sup>

2. "Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar hiçbir peygambere esirler bulundurması yakışmaz"<sup>165</sup> meâlindeki âyetin tefsirinde, sebep-i nüzûl rivâyetlerinden yararlanmaktadır.<sup>166</sup>

### b. Tarihsel Bağlamı Dikkate Almayan Yorumlar

Carullah, âyetleri tefsir ederken genellikle tarihsel bağlamı nazar-ı itibara almamaktadır. Hatta âyetlerin nâzil olduğu dönemle irtibatı hakkında bilgi veren rivâyetlere ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini şu sözlerle ifade etmektedir: "Rivâyetlerde yer alan bazı kelimelere aldandığı Kur'ân-ı Kerim âyetlerini gerçek vâkıanın aksine tefsir etmeyecek kadar özen göstermek elbette gereklidir."<sup>167</sup>

Carullah'ın, tarihsel bağlamı nazar-ı itibara almadan yaptığı tefsirlere şu örnekler verilebilir:

<sup>164</sup> Farklı lafızlarla bkz. Buhârî, "Müsâkât", 13; "Mezâlim", 21; Ebû Dâvud, "Eşribe", 1, 5, 7; Nesâî, "Eşribe", 1, 3, 19-20, 22, 14.

<sup>165</sup> Enfâl 8/67.

<sup>166</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 43.

<sup>167</sup> Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 50.



1. Musa Carullah'a göre, sarhoşluk veren içeceklerin tamamı ve kumar, klasik görüşün aksine Medine'de değil Mekke'de yasaklanmıştır. "İslâm dünyasını atâletten ve diğer medeniyetlere mahkum ve muhtaç olmaktan kurtaracak ictihat örneklerinden biri" olarak takdim ettiği bu konudaki yorumu şöyledir: Mekke'de nâzî olan "De ki: 'Rabbim yalnızca açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı... haram kılmıştır.'"<sup>168</sup> meâlindeki âyet göre, Allah günahı (ﷻ) mutlak olarak haram kılmıştır. "Sana şarap ve kumarın hükmünü soruyorlar. De ki: "İkisinde de insanlar için büyük bir günah (ﷻ) ve bir takım faydalar vardır. Ancak ikisinin de günahı faydalarından büyüktür."<sup>169</sup> meâlindeki âyet ise, klasik görüşün aksine şarap ve kumarı o dönem için mübah kılmamıştır. Bu âyet de şarap ve kumarın haram olduğunu bildirmektedir. Zira bunların günahının (ﷻ) daha büyük olduğu belirtilmiştir. Yukarıdaki âyette ise günah olan şeyler (ﷻ) mutlak olarak haram kılınmıştır. Şu halde bu iki âyetten anlaşıldığına göre şarap ve kumar, Mekke'de iken haram kılınmıştır ve şarabın - belli bir dönem için de olsa- haram olmadığını beyan eden hiçbir âyet yoktur.<sup>170</sup>

Ancak Musa Carullah'ın bu görüşü, târihî verilere aykırıdır. Zira rivâyetlerden çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki Mâide Suresi 90. âyet nâzil oluncaya kadar içki haram kılınmamış ve sahâbîler de bu âyet nâzil olmadan önce, Bakara Suresi 219 ve Nisâ Suresi 43. âyetlerinden içkinin haram kılındığı sonucunu çıkarmamışlardır.<sup>171</sup>

2. Carullah, klasik anlayışa göre taaddüd-i zevcâta şartlı da olsa cevaz veren "Eğer yetimlere adâletle muâmele edememek gibi bir endişe taşıyorsanız

<sup>168</sup> A'râf 7/33.

<sup>169</sup> Bakara 2/219.

<sup>170</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 20-23.

<sup>171</sup> Bu konudaki rivâyetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 400-404. Taberî, konuyla ilgili rivâyetleri zikrettikten sonra, kendi görüşünün de bu âyetin içkiyi haram kılmadığı doğrultusunda olduğunu net bir şekilde vurgulamaktadır. (Bkz. *a.g.e.*, II, 401) İbn Kesir'in naklettiği rivâyetler de bu görüş doğrultusundadır. (Bkz. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, I, 242-243; II, 87-90). Fakat bu konuda farklı düşünen bazı âlimler de vardır. Mesela Râzî, *Mâide Suresi 90. âyet nâzil olmadan önce, bu âyetin içkiyi haram kıldığı kanaatindedir.* (Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, 399-400). Ancak kanaatimizce Râzî'nin bu görüşü, isabetli değildir. Zira sahâbeden gelen rivâyetler, bu âyetle içkinin henüz haram kılınmadığını göstermektedir. Râzî'nin görüşü ise âyette geçen "ism" kelimesinin haramlığı ifade ettiği üzerine bina edilmiştir. Halbuki böyle bir meselede lafızdan değil yaşanmış olan hayati bize yansıtan rivâyetlerden hareketle bir sonuca varmak daha isabetli olacaktır.



hoşunuza giden kadınlardan ikişer, üçer, dörder evlenin...<sup>172</sup> meâlindeki âyet hakkında genel kabulün aksine bazı yorumlar yapmaktadır. Ona göre âyette geçen “yetâmâ” kelimesi “yetim kızlar” anlamında değil “dul kalmış, kimsesiz, bîçâre kadınlar” anlamındadır. Dolayısıyla âyet, sadece bakıma muhtaç dul kadınlarla evlenme noktasında cevaza delâlet etmektedir.<sup>173</sup> Onun bu konuda ulaştığı sonuç şudur: “Kur’ân-ı Kerim’de çok eşliliğin cevâzı hususunda herhangi bir ibâre yoktur. Sadece kimsesiz dul kadınların özel durumları münasebetiyle bir işaret vardır.”<sup>174</sup> Carullah’ı bu sonuca götüren en önemli delillerinden biri, “yetâmâ” kelimesine yüklediği anlamdır. Lâkin, Carullah’ın bu görüşü pek çok yönden tenkide açıktır. Her şeyden evvel, “yetâmâ” kelimesini “dul kadınlar” olarak açıklaması isabetli değildir. Zira bu âyetin ilk muhâtabı olan sahâbe neslinden gelen rivâyetlerin hemen tamamı, “yetâmâ” kelimesinin yetim kız çocuklarına delâlet ettiğini göstermektedir. Mesela Buhârî’nin rivâyetine göre Urve b. Zübeyr bu âyetteki “yetâmâ” kelimesinin ne manaya geldiğini Hz. Aişe’ye sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: “Yeğenim! Burada bahsedilen, yetim bir kızdır. (Bu kız) velisinin yanında bulunur, malını velisinin malına katar, zamanla malı ve güzelliği bu velinin hoşuna gider. Sonra da bu veli, adâletli bir biçimde diğer kadınlara verilen mehri ona vermeden onunla evlenmeye kalkar. İşte böylelerine en yüksek mehirleri verilmedikçe yetim kızlarla evlenmek yasaklanmış ve başka kadınlarla evlenmeleri emredilmiştir.”<sup>175</sup> Ayrıca bu âyet hakkında onlarca görüş nakleden Taberî, âyette geçen “yetâmâ” kelimesinin “dul kadınlar” anlamına geldiğini söyleyen tek bir rivâyet nakletmemiştir.<sup>176</sup> Bu da, ilk nesillerin bu kelimedden öyle bir mana anlamadıklarını göstermektedir. Öte yandan, sahâbîlerin önemli bir kısmı çok eşlidir ve ilk eşlerinden sonrakilerin içinde dul olanlar olduğu gibi bâkire olanlar da vardır. Kaldı ki şayet Carullah’ın dediği gibi bu kelime “dul kadınlar” anlamında anlaşılabilirse bile, Carullah’ın vardığı sonuç isabetli değildir. Zira âyet, “yetâmâyâ adâletsizlik yapmaktan endişe ediyorsanız, onlarla evlenmeyin, onların yerine *yetâmâ*dan olmayanlarla

<sup>172</sup> Nisâ 4/4.

<sup>173</sup> Carullah, *Hatun*, s. 70-71.

<sup>174</sup> Carullah, *Hatun*, s. 73.

<sup>175</sup> Buhârî, “Tefsîr”, *Sûratu’n-Nisâ*.

<sup>176</sup> Bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III/2, 232.



evlenin" demektir. Dolayısıyla her hâlükârda Carullah'ın bu görüşü isâbet-sizdir. Ancak bu yorumlarının sonunda "Veciz ve mu'ciz olan bu âyet-i kerime-nin asıl manası budur ve bundan başka bir anlama çekilmeye müsait de ğil-dir"<sup>177</sup> diyerek isâbetsizliği çok açık olan bu görüşünün, aslında (en doğru bile de ğil) tek doğru görüş olduğunu söylemesi, bu âyete yükledi ği manadan daha isabetsiz ve talihsiz bir açıklama olmuştur.

## 11. Kur'an'ın Bütünselli ği Açısından Yaptı ğı Yorumlar

### a. Kur'an'ın Bütünselli ğini Dikkate Alan Yorumlar

1. Bilindi ği üzere Kur'an'da *hamr* haram kılınmıştır.<sup>178</sup> *Hamr*, İmam Ebû Hanîfe ve bazı âlimlere göre yalnızca üzüm-den elde edilen içkinin adıdır.<sup>179</sup> Şu halde "Haram kılınan sadece üzüm şarabı mıdır, yoksa bütün sarhoş edici içecekler mi haram kılınmıştır?" sorusuna, Musa Carullah'ın cevabı, sarhoş edici içeceklerin tamamının haram kılındı ğı şeklindedir. Ona göre, bu hükmü gösteren bazı hadisler ve aklî delillerin yanı sıra<sup>180</sup> bizzat Kur'an'da da bir delil mevcuttur. O da şu âyettir: "Ey iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın!"<sup>181</sup> Musa Carullah'a göre bu âyette geçen "sükârâ (*sarhoşlar*)" kelimesi, namaza yaklaşmayı engelleyen şeyin, sarhoş edici bir içeceği içmek olduğunu göstermektedir. Namaz gibi önemli bir ibadeti ifâ etmeye bile mâni teşkil eden bir şey, elbetteki haramdır. Dolayısıyla Mâide Suresi 90. âyetinden önce nâzil olan bu âyet de sarhoş edici içeceklerin haram kılındı ğına delâlet etmektedir. Ona göre "her sarhoş edici maddenin haramlı ğı, Kur'an-ı Kerim'in muhkem, katî nasslarıyla sabittir. Kıyas gibi zahmetlere ihtiyaç yoktur."<sup>182</sup> Görüldü ğü gibi Musa Carullah, Mâide Suresi 90. âyetinde *hamr* kelimesinin kullanılmış olmasının,

<sup>177</sup> Carullah, *Hatun*, s. 70.

<sup>178</sup> Bkz. Mâide 5/90.

<sup>179</sup> Bkz. Râzî, *Meğâtilh*, II, 396; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 762-763.

<sup>180</sup> Bu hükmünün dayanaklarından biri "Sarhoşluk veren her türlü içecek haramdır." meâlindeki hadistir. Hadis için bkz. Buhârî, "Vudû", 71; "Eşribe", 4; Müslim, "Eşribe", 67, 69, 70; Ebû Dâvud, "Eşribe", 5; Tirmizî, "Eşribe", 2; Nesâî, "Eşribe", 23. Di ğer bir delil ise, 'ayette geçen *hamr* kelimesinin, üzüm şarabının adı de ğil aklı örtme, yani sarhoş etme özelli ğine sahip her tür içeceği ifade eden bir vasıf olmasıdır.

<sup>181</sup> Nisâ 4/43.

<sup>182</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 29.



sadece üzüm şarabının haram kılındığına delâlet etmediğini, bilakis sarhoşluk verme vasfı olan bütün içeceklerin haram kılındığını belirtmiş, bunun için de Nisâ Suresi'nin 43. âyetinde geçen *sükârâ* kelimesini delil getirmiştir.

2. Musa Carullah'a göre *hamrı* yasaklayan âyetten *hamrın* ayınının necis olduğu istinbat edilemez. *Hamrı* içmek haramdır, ancak kendisi tamamen necis değildir. Bu görüşünü, bir başka âyetle desteklemeye çalışmaktadır. Nisâ Suresi 23. âyette anne, kız kardeş vs. gibi kendileriyle evlenilmesi yasaklanan kimseler bildirilmektedir. Açıkta ki, Kur'an, bu kişilerin bizzat kendilerini değil, kendileriyle evlenmeyi haram kılmıştır. Dolayısıyla tıpkı bu âyette olduğu gibi *hamrı* yasaklayan âyette onun pis (*rics*) olduğunu bildirmesi de *hamrı* aynı hakkında değil, onu içme fiili hakkındadır.<sup>183</sup>

3. Carullah'a göre "Eğer yetimlere adâletli davranmamaktan korkarsanız, diğer kadınlardan hoşunuza gidenlerden ikişer, üçer, dörder evlenin!"<sup>184</sup> meâlindeki âyetin ne manaya geldiğini en iyi bir şekilde Nisa Suresi'nin 127. âyeti açıklamaktadır. Söz konusu âyette, "Sana kadınlar hakkında soruyorlar" denildikten sonra "Kadınlar hakkındaki hükmü Allah size açıklıyor" denilmiş ve akabinde de şöyle buyrulmuştur: "Haklarını vermeyip nikahlamak istediğiniz yetim kadınlarla küçük, zayıf, yetim çocukların haklarına dair hükümler size bu kitapta okunup duruyor. Yetimlerin haklarını vermekte tam adâleti gözetin..." Böylece Carullah'a göre, fetva soranlara surenin başında hatunların yetimleri, yani dul kadınlar hakkında nâzil olan âyet hatırlatılmış ve orada geçen yetimlerin "kadın yetimler", yani dul kadınlar olduğu açıklığa kavuşturulmuştur. Yetim, "annesi, babası olmayan öksüz" demekse de burada kadınlara izâfe edilerek "kocasız olmayan dul kadın" manasında kullanılmıştır.<sup>185</sup>

<sup>183</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 29. Başka örnekler için bkz. a.g.mlf., *Kitâbu's-Sünne*, s. 47.

<sup>184</sup> Nisâ 4/3.

<sup>185</sup> Bkz. Carullah, *Hatun*, s. 71-72.





## b. Kur'an'ın Bütünselliğine Aykırı Parçacı Yorumlar

Carullah'ın Kur'an âyetleri hakkındaki yorumlarına bakıldığında, çoğunlukla bunların bütüncülükten uzak, parçacı yorumlar olduğu görülmektedir. O, âyetleri genelde mikro planda tefsire tabi tutarak kendi görüşüne yarayacak kısmını ele almakta ve bir âyeti tefsir ederken ya âyetin bir bölümüne odaklanıp tamamını gözden kaçırmakta ya da bir konuda, sadece kendi görüşünü teyit etmeye yarayabilecek olan bir âyeti ele alarak o konuyla ilgili diğer âyetleri nazar-ı itibara almamaktadır. Böylece yaptığı yorumlar ve çıkarımlar, Kur'an'a bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmama sorunuyla malul olmaktadır. Bu durum da onun yorumlarının, genellikle âyetin diğer kısımlarıyla ya da konuyla ilgili diğer âyetlere ters düşmesini intac etmiştir. Bu tür yorumlarına, şu örnekler verilebilir:

1. "Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve ana-babaya iyi davranmanızı emretti"<sup>186</sup> meâlindeki âyeti, İbn Arabî gibi<sup>187</sup> "Rabbin, kendisinden başkasına kulluk edilmemesine hükmetti, yani böyle bir şeyi imkânsız kıldı." şeklinde anlamaktadır.<sup>188</sup> Halbuki âyetin sadece kendi görüşünü destekleyebilecek kısmını değil de tamamını bir bütünlük içerisinde değerlendirmiş olsaydı böyle bir yorum ortaya çıkmazdı. Zira şayet onun anladığı gibi olsaydı, kimse- nin ana-babaya kötülük yapamaması, böyle bir şeyin imkân dâhilinde olması gerekirdi. Dolayısıyla ana-babaya iyilikten bahseden kısımdan net bir şekilde anlaşılmalıdır ki bu iki şey, yani tevhid ve ana-babaya iyi davranmak Allah'ın emridir. Ancak bu emirleri yerine getirmeyen pek çok kimse vardır. Halbuki Musa Carullah, bu âyetten şu sonuçları çıkarmıştır:

"Buna göre, tabiata tapanların ibadet ettikleri aslında Allah'tır. Şayet tabiatın ilâh olduğuna inanmalarının bir sonucu olarak ona secde ederlerse, gerçekte secde edilen yine Allah olur. Her ne kadar tabiata tapanlar ibadetlerini hasrettikleri varlıkta hata etmiş-

<sup>186</sup> İsrâ 17/23.

<sup>187</sup> Bkz. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, I, 392, 437.

<sup>188</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 81.



lense de elbette niyetlerinde isâbet etmişlerdir. İslâm şeriatı, tabiata tapanların maksatlarındaki isâbeti dikkate almış, o maksada saygı duymuş ve bu üç vakitte (güneşin doğuş, batış ve istivâ vakitleri) secde etmeyi tabiata tapanlara tahsis etmiş olsa gerektir.”<sup>189</sup>

Burada Carullah’ın, Kur’an’ın üzerinde en çok durduğu konu olan “şirk” meselesini de son derece ilginç bir şekilde açıkladığını hatırlatmakta fayda vardır. Ona göre insanların güneşe tazim etmesinde biraz hakikat payı vardır.

“Vücudumu, bütün ihtiyaçları ve tüm hayırları veren odur.” inancıyla tabiata tapan kişi, güneşe taparsa, onun hatası ne niyetinde ne de nimet verene şükründedir. Bilakis nimet vereni tayin etme hususundadır. Gerçek yaratıcı, güneşin de yaratıcısı iken, güneşi nimet veren olarak sanmak hatadır, fakat şirk değildir. Gerçek nimet verici olduğuna inanarak, görünürde nimet verene ibadet etmekte elbette bir hakikat payı vardır. Buna göre tabiata tapanın, gerçekte taptığı Allah’tır.<sup>190</sup>

Carullah’ın bu ifadeleri, oldukça aşırı yorumlardır. Şayet tabiata tapmak da şirk değilse, şirkten geriye ne kalmaktadır?!

## 2. Carullah,

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ

(meâli: “Delilsiz olarak Allah’a şirk koşanların hesabı, Rableri katında görülecektir”)<sup>191</sup> âyetinden özetle şu sonuçları çıkarmaktadır: Âyette, Allah’a delilsiz olarak şirk koşanların durumundan bahsedilmektedir. Demek ki, delili olduğu halde şirk koşan insanlar, masumdur. Ayrıca bu tür insanların doğru-

<sup>189</sup> Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 81.

<sup>190</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 82.

<sup>191</sup> Müminûn 23/117.



dan cehennemlik oldukları ifade edilmemiş, "hesapları Rableri tarafından görülecektir." buyrulmuştur. Bu, onları Allah'ın rahmetine havâle etmek gibidir. Kaldı ki bir sonraki âyette Allah, böyle delilsiz şirk koşan insanlara merhamet edilmesini istememizi emretmektedir.<sup>192</sup> Ancak Kur'an bütünlüğü içinde düşünülecek olursa, buradaki "delilsiz olarak" ifadesi, şirkin bir türünü değil, tamamını kapsamaktadır. Yani, "insanın Allah'a şirk koşması için hiçbir delili olamaz." anlamındadır. Zira başka pek çok âyetten anlaşıldığı kadarıyla, şirk koşma hususunda insanın hiçbir makbul ve muteber bir delili olamaz. Şu âyetler buna örnek verilebilir: "Siz, sizin ve atalarınızın uydurduğu ve zaten tanrılaştırılmalarına dair Allah'ın da hiçbir delil göndermediği bir takım boş isimler hakkında mı benimle tartışıyorsunuz?"<sup>193</sup> "...Allah, onların tanrı olduklarına dair hiçbir delil indirmemiştir."<sup>194</sup> "Hiç Allah ile beraber başka bir tanrı olur mu' Elbette olmaz! De ki: 'şirk konusunda iddianızda tutarlı iseniz delil getirin de görelim!'"<sup>195</sup> Ayrıca "hesabın Allah'a kalması" ifadesi, Kur'an'da Allah'ın rahmetine değil azabına atf yapmaktadır. Şu âyetler, buna örnek verilebilir: "Her kim, Allah'ı inkar ederse, iyi bilsin ki Allah, hesabı çabuk görendir."<sup>196</sup>, "Elbette hesaplarını görmek Bizim işimizdir."<sup>197</sup>

3. Carullah, cehennemlikler hakkındaki "gökler ve yer var olmaya devam ettikçe onlar orada sürekli kalacaklardır"<sup>198</sup> âyetinde geçen "gökler ve yer var olmaya devam ettikçe" ifadesinden, azabın bir gün sona ereceğini, zira bunun ebediliği kayıtlayan bir ifade olduğunu belirtir.<sup>199</sup> Ancak bu âyetten hemen sonraki âyette de cennetlikler için aynı ifade kullanılmakta, fakat Carullah buna hiç temas etmemektedir. Şu halde eğer bu ifadeden, ebediyetin olmayacağı anlaşılacaksa, bu sadece cehennemlikler için değil, cennetlikler için de söz konusu olmalıdır. Öte yandan, bu yorumuyla Carullah, başka bir eserinde söyledikleriyle de çelişmiştir. Zira *Uzun Günlerde Oruç* isimli eserinde, Arap-

<sup>192</sup> Bkz. Carullah, *Rahmet-i İlahiyye Burhanları*, s. 317-318.

<sup>193</sup> A'râf 7/71.

<sup>194</sup> Yusuf 12/40.

<sup>195</sup> Neml 27/64.

<sup>196</sup> Âl-i İmrân 3/19.

<sup>197</sup> Çâşiye 88/26.

<sup>198</sup> Hûd 11/107.

<sup>199</sup> Bkz. Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlâhî Adâlet*, s. 294.



ların ebediyette sonsuzluğun olmadığını “gökler ve yer var oldukça” deyimiyle ifade ettiklerini belirtir.<sup>200</sup> Netice itibarıyla bu ifadeyi, sonsuzluğa delâlet eden bir deyim olarak değerlendirmek daha isâbetli görünmektedir.

## 12. Âyetleri Sahip Olduğu Bir Fikri Teyit Etmek Amacıyla Yorumlaması

Carullah'ın yorumları dikkatlice tetkik edildiğinde, umumiyetle şöyle bir sonuçla karşılaşmaktadır: Carullah, önce bir konuda belli bir kanaate ulaşmakta, sonra da Kur'an'a dönüp bu kanaatini ispatlamaya yarayacak malzeme-yi Kur'an'dan çıkarmaya çalışmaktadır. Mesela rahmet-i ilâhiyyenin istisnasız bütün insanlığı kuşattığını ispat etmeye yönelik yazdığı iki eserde bu durum çok açık bir şekilde görülmektedir. Zira o, Kur'an'ı nazar-ı dikkate almadan önce daha işin başında, ebedî azabın Allah'ın merhametine yakışmayacağına kendisini inandırmış gibidir. Nitekim şu sözleri, onun bu tavrını ifşâ etmektedir:

“Ben, ğafûr, kerîm ve merhametlilerin en merhametlisi olan Allah Teâlâ Hazretleri'nin, intikam arzusuna, gazap sevdasına esir olduğunu söyleyemem. Bütün âlemlere rahmet olmak üzere gönderildiği Kur'ân-ı Kerim'de açıkça bildirilen İslâmiyet'in inanç esaslarına da 'bütün insanları sonsuza dek azap etmek' gibi en büyük bir kasâveti sokamam. Başıma gelmesi durumunda dayanamayacağım bir azaba, diğer insanların çarptırılacağını söylemeye de gönlüm razı olmaz. 'İslâmiyet'in hak olması için, azabın mutlaka sonsuz olması gerekir' sözüne de isâbet rengi veremem.”<sup>201</sup>

Onun şu sözleri de, aslında Carullah'ın önce bir fikri zihninde kabul ettiğini, sonra da bu fikri teyid ettiğini düşündüğü âyetleri onu destekleyecek şekilde kullandığının ipuçlarını vermektedir: “Kur'ân-ı Kerim'in acîb şu beyanı,

<sup>200</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 41.

<sup>201</sup> Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlâhî Adâlet*, s. 334.



Ye'cûc-Me'cûc meselesinde benim nazariyemi açık (bir şekilde) teyid eder."<sup>202</sup> "... âyetinin yüce nazmından, maksadımıza yarayan önemli bir mana elde ettikten sonra."<sup>203</sup> Bu sebeptendir ki, rahmet-i ilâhiyenin kuşatıcılığı meselesinde kendisine reddiye yazmış olan Mustafa Sabri Efendi'nin de ifade ettiği gibi, Musa Carullah'ın bu konudaki görüşleri, ilmî olmaktan ziyade hissî gibi görünmektedir.<sup>204</sup> Nitekim ikisinin bu mesele hakkındaki görüşleri mümkün meritebe tarafsız bir şekilde mukayese edildiğinde, Mustafa Sabri Efendi'nin görüşleri daha ilmî, daha tutarlı ve Kur'an'a daha uygun görünmektedir.<sup>205</sup>

### 13. Özel Yorumlarına Nesnellik ve Mutlaklık Atfetmesi

Musa Carullah, âyetler hakkında kendi yorumlarını ortaya koyduktan sonra, zaman zaman -mantıklılık, makulluk ve nazma uygunluk açısından- bu yorumlarla önceki müfessirlerin yorumlarının mukayesesi yapmakta ve kendi yorumlarının, diğer müfessirlerin yorumlarından çok daha doğru ve makul olduğunu ifade etmektedir.<sup>206</sup> Kendi yorumlarının, Kur'an-ı Kerim'in ifadelerine daha uygun olduğunu ve bu sebeple onları tercih ettiğini belirtir.<sup>207</sup> Carullah, bazen, âyete verdiği mananın en doğru mana olmanın ötesinde tek doğru mana olduğunu söylemektedir: "Veciz ve mu'ciz olan bu âyet-i kerimenin asıl manası budur ve bundan başka bir anlama çekilmeye müsait değildir."<sup>208</sup>

Bazı yorumlarından sonra, bunların mahza Allah'ın kendisine doğruyu ilham etmesi kabilinden olduğunu ifade etmek üzere şu âyeti zikreder: "Allah, bizi doğru yola iletmeseydi, doğru yolu asla kendiliğimizden bulamazdık."<sup>209</sup> "Allah hakkında, hakikatten başkasını söylememek benim üzerime borçtur."<sup>210</sup>

<sup>202</sup> Carullah, *Ye'cûc*, s. 36.

<sup>203</sup> Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 133.

<sup>204</sup> Bkz. Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlâhî Adâlet*, s. 41-46.

<sup>205</sup> Bkz. Albayrak, "Musa Carullah'ın Kur'an Anlayışı ve Yorum Yöntemi", s. 27.

<sup>206</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 111; 116; 138; 160.

<sup>207</sup> Carullah, *Hatun*, s. 72.

<sup>208</sup> Carullah, *Hatun*, s. 71.

<sup>209</sup> A'râf 7/43. Âyetin zikredildiği yer için bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 57.

<sup>210</sup> A'râf 7/105. Âyetin zikredildiği yer için bkz. Carullah, *Hatun*, s. 106.



“De ki: ‘Lütuf, Allah’ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah’ın lütfü genişdir, O her şeyi bilendir.’”<sup>211</sup>

Şunu da zikretmelidir ki, Carullah, yaptığı yorumlar hakkında genellikle iddialı bir dil kullanmakla birlikte, şu sözlerinde olduğu gibi bazen mütevâzi bir dil kullanmaktadır:

“Bunları yazarken, gönlümde Kur’ân-ı Kerim, elimde hikmet Peygamberi Hz. Muhammed’in (sav) sünnetleri, beynimde ümmet imamlarının ışıkları ve ictihatları vardı; yazdıklarım, şahsî fikirlerim ve ictihadımdır. Fıkıh kitaplarımızın açıklamaları buna muhâlif olabilir; benim açıklamalarım doğru olursa bu benim için şeref olur, hatalı olursa bu hata sadece bana ait olur. Allah biliyor ki kastım, niyetim sadece hayırdır. Hayrı talep etmek insandan; isâbet ise Allah celle celâlüh hazretlerindedir.”<sup>212</sup> “Allah’a şükür, ‘hakikati anladım!’ gururuyla değil, aksine ‘o kadar asır boyunca İslâm âlimlerinin gözünden bu hakikat nasıl kaçabildi?’ kaygısıyla yazdım.”<sup>213</sup>

#### 14. Müfessirlere Tenkitler Yönelmesi

Carullah, tıpkı kadim fakîh ve mütekellimleri ağır bir dille tenkit ettiği gibi,<sup>214</sup> kadim müfessirleri de oldukça sert bir şekilde eleştirmektedir. Carullah’a göre, müfessirler, Kur’an’ı tefsir ederken genellikle sadece bir mezhebe bağlı kalmış ve mezhebini âyete değil, âyeti mezhebine tâbi kılmışlar ve istinbatlarını, o mezhebin kuralları ile sınırlamışlardır. Kur’an’ın manalarını, Arap Dili’nin kuralları ve rivâyetle sınırlamışlar ve akıl yoluyla bulunabilecek manaları ihmal etmişlerdir.<sup>215</sup>

<sup>211</sup> Âl-i İmrân 3/73.

<sup>212</sup> Carullah, *Hatun*, 96.

<sup>213</sup> Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 53.

<sup>214</sup> Fakîhleri tenkidi için bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 171, 228. Mütekellimleri tenkidi için bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 174-175, 189.

<sup>215</sup> Bkz. Carullah, *el-Muvâfakât Mukaddimesi*, s. 8; Kanlıdere, *Musa Carullah*, s. 200.



Musa Carullah, bazı âyetlerin kendi has yorumuna geçmeden evvel, ilgili âyetin makul, kendisini tatmin edebilecek bir yorumunu mevcut bütün tefsirlerde aradığını, ancak sadra şifa bir açıklama ve yoruma rastlayamadığından esef etmekte ve uzun süren zihnî çabalarının neticesinde en azından kendisini tatmin edecek özgün ve makul yorumlara ulaştığını belirtmektedir.<sup>216</sup> Ancak kendisine ait olduğunu iddia ettiği bazı yorumlar, *Menâr Tefsiri*'nde mevcuttur.<sup>217</sup> Carullah'ın kitaplarını yazdığı dönemde *Menâr Tefsiri*'nin basılmış olan kısımları belki kendisine ulaşmamış olabilir. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere kendisinin Abduh'a bizzat talebelik yaptığı, Mısır'da iken onun derslerine katıldığı hatırlandığında, bu yorumların ilham kaynağının Abduh'un tefsir dersleri olduğu düşünülebilir.

Ona göre, müfessirler kendi görüşlerini Allah'ın sözünün önüne geçirmişler ve âyetleri kendi düşüncelerini teyit edecek şekilde yorumlamışlardır: "Müfessirlerin, doğru-yanlış düşünce ve hayallerini, semâvî kitapların nasslarının önüne geçirmiş olmaları, ne itiraz hususunda ne de inkâr hususunda bir özür teşkil eder."<sup>218</sup>

Müfessirler, nahivcilerin etkisinde kalmışlar ve irabı manaya değil, manayı iraba uydurma hatasına düşmüşlerdir. Mesela Carullah'a göre Arapça'da "kâne" nakıs fiili, ismini ref, haberini nasbeder. Ancak Kur'an'da tıpkı "inne" gibi bazen ismini nasb, haberini ref eder. Aksi takdirde, bazı âyetlere doğru mana vermek mümkün olmamaktadır.<sup>219</sup>

Carullah, eski tefsir kitapları hakkında bazen insaf sınırlarını aşan çok küçümseyici ifadeler kullanmaktadır. Mesela ona göre, Zemahşerî ve Beydâvî gibi müfessirlerin tefsirlerine bakıldığında, bunlarda her şeyin yer aldığı, ancak

<sup>216</sup> Mesela bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 95.

<sup>217</sup> Carullah'ın, yalnızca kendisine ait bir tefsir olarak zikrettiği "İnsanlar tek bir ümmet idi..." âyeti hakkındaki tefsiri (*Uzun Günlerde Oruç*, s. 95), aslında Menâr Tefsiri'nde bütün tafsilatıyla aynen mevcuttur. (Bkz. Reşîd Rızâ, *Tefsiru'l-Menâr*, II, 276-279).

<sup>218</sup> Carullah, *Hatun*, 23.

<sup>219</sup> Bkz. Bkz. Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 23-24.



esas maksatla ilgili hiçbir şeyin olmadığı görülür.<sup>220</sup> Ancak ilginçtir ki, rahmet-i ilâhiyyenin kuşatıcılığını ispatlamaya çalışırken Zemahşerî'nin "Suç ne kadar büyük olursa onun bağışlanması da o kadar güzel olur."<sup>221</sup> şeklindeki ifadesini sitayişle iktibas etmektedir.<sup>222</sup>

Carullah, bazen bir âyetin tefsiri konusunda tefsirlere müracaat ettiğini, tefsir kitaplarında ilgili âyet hakkındaki açıklamaların hemen hepsinde yanlış olduğunu, ancak kendi yorumunun, daha doğru olduğunu belirtir. Lâkin, aslında vâkıa, pek de öyle değildir. Mesela,

وَلَا تُكْرَهُوا قِتَابَكُمْ عَلَى الْبِعَاءِ إِنَّ أَرْدَنَ نَحْصُنًا لِنَبْتِغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ

رَحِيمٌ

âyetini tefsir ederken, âyetin son kısmını "câriyeleri fuhşa zorlayanlar hakkında Allah Ğafur ve Rahimdir" şeklinde anlaşılmasının yanlış olduğunu, doğru mananın "fuhşa zorlanan câriyeler hakkında Allah Ğafur ve Rahimdir" şeklinde olduğunu, ancak tefsir kitaplarının daha çok birinci manayı tercih ettiklerini ifade etmektedir.<sup>223</sup> Halbuki pek çok tefsirde, Carullah'ın verdiği mananın, tercih edilen yorum olarak zikredildiği görülmektedir.<sup>224</sup>

Carullah'ın Kur'an yorumlarındaki yöntemi hakkında özet olarak şunlar söylenebilir: Carullah'ın, Kur'an âyetlerine getirdiği yorumlarda genel olarak bir yöneme bağlı kalmadığı, bir yöntem belirleyip oradan hareketle sonuçlara ulaşmadığı, aksine elde etmek istediği sonuca ulaşabilmek için her türlü yorum şeklini –bazen kendisinin benimsediği ilkelerle çelişse de- kullanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

<sup>220</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 130.

<sup>221</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 681.

<sup>222</sup> Bkz. Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlâhî Adâlet*, s. 313.

<sup>223</sup> Bkz. Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 184.

<sup>224</sup> Mesela bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 376-377; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 123; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3512-3513.





## B. Tutarlılık Açısından Yönteminin Tahlili

Carullah, zekasına olan aşırı özgüveninden kaynaklanan rahatlık ve cesaretle, yukarıda da zikrettiğimiz üzere kadim müfessirlere çok ağır eleştiriler yöneltmiştir. Bunların başında da onların yorumlarının akıl ve mantığa aykırılığı gelmektedir. Bir ifade, görüş ya da yöntemin makul ve mantıklı olmasının en önemli göstergelerinden biri "tutarlılık"tır. Acaba kendisinin yaptığı yorumlar dikkatli bir şekilde tahlil edildiğinde bunların elde edilme yöntemi hakkında bir tutarlılıktan, dolayısıyla akla ve mantığa uygunluğundan söz edilebilir mi? Yukarıda yaptığımız tahlil ve değerlendirmelerde bu sorunun cevabı kısmen verilmişse de şimdi bunu daha detaylı bir şekilde aramaya çalışacağız.

Musa Carullah, ilkeleri belli, net ve özgün bir tefsir yöntemi ortaya koymamıştır. Ayrıca bazen de ispatlamaya çalıştığı herhangi bir görüşe zarar gelmemesi için, Kur'an yorumlarında esas edindiği ilkelerine bizzat kendisi muhâlefet etmiş ve kendisiyle çelişkiye düşmüştür. Mesela, daha önce de açıkladığımız üzere, Kur'an'da neshi kabul etmediği halde, köleliğin kaldırıldığını ispatlamaya çalışırken, Muhammed Suresi 4. âyetin Enfâl Suresi 67. âyetini nesh ettiğini söyleyerek kendisiyle çelişmiştir.

Makalemizin başlarında da zikredildiği üzere Carullah, zâhirine hamledilmesi gereken bir sözü, tevil yoluyla eğip bükmeye asla yeltenmediğini ifade etmesine<sup>225</sup> rağmen, Zülkarneyn'i, kelime manasından da (iki boynuzlu) esinlenerek "din ile medeniyeti birleştiren hakîm bir hâkim" olarak yorumlaması<sup>226</sup> ya da Ye'cûc ve Me'cûc'u yeryüzünde her yerde, her millette ve her vakitte bulunabilecek zararlı insanlar olarak yorumlaması<sup>227</sup> aslında birer tevildir. Benzer şekilde ilâhî rahmetin müşrik-kâfir dahil bütün insanlığı kuşattığını, dolayısıyla cehennemın ebedî olmadığını ispat etmeye çalışırken aslında zâhirî manayı tevil etmeye çalışmıştır. Şöyle ki, "Ve benim rahmetim her şeyi ku-

<sup>225</sup> Bkz. Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, s. 104.

<sup>226</sup> Bkz. Carullah, *Ye'cûc*, s. 23.

<sup>227</sup> Bkz. Carullah, *Ye'cûc*, s. 32.



şatmıştır. Bu rahmetimi takva sahipleri, zekat verenler ve âyetlerimize inananlara nasip edeceğim.”<sup>228</sup> meâlindeki âyetin zâhirinden, bu rahmetin sayılan özelliklere sahip olan kimselere nasip olacağı anlaşıldığı halde Carullah, “kapsayıcı rahmet” ve “yazılı rahmet” ayrımı yaparak kapsayıcı rahmetin bir ilâhî lütuf olup herhangi bir inanç ya da amelin karşılığı olmaksızın bütün insanlığı kapsadığını, yazılı rahmetin ise sayılan vasıflara sahip olan insanlara amellerinin karşılığı olarak verileceğini ifade ederken<sup>229</sup> de aslında bir çeşit tevil yapmıştır. Dolayısıyla verilen bu örneklerden, kendi ilkesiyle çeliştiği anlaşılmaktadır.

Kadınların erkeklere üstünlüğünü ispatlamak üzere yazılmış bir eser görünümünde olan *Hatun*'da, Carullah, Kur'an âyetlerine göre kadınların erkeklere olan üstünlüğünü ortaya koymak için, “tağlib kuralı”nı<sup>230</sup> pek çok âyette görmezlikten geldiği halde,<sup>231</sup> bazen dikkate almaktadır. Mesela, “O (Allah), sizi daha topraktan yarattığı zaman ve sizin annelerinizin karınlarında iken dahi sizi en iyi bilendir.”<sup>232</sup> meâlindeki âyette kullanılan müzekker zamirlerin sadece erkekleri değil, erkek-kadın bütün insanlığı kapsadığını düşünmektedir.<sup>233</sup>

Carullah, icmayı bir delil olarak kabul etmediğini pek çok kere ifade etmektedir. Mesela bu konuda şöyle demektedir: “İcmâ, nazarî meselelerde hiçbir zaman hakikatin delili olamaz. İcmâ, yargı gibidir. Yargı, hükmün hakikate delil olamazsa da hükmün geçerli olmasını gerektirir.”<sup>234</sup> Ancak Carullah, bazen, kendi görüşünü desteklemek üzere, o konuda icmân mevcut olduğunu söyleyerek görüşünü icma ile teyit etmeye çalışmaktadır.<sup>235</sup> Burada da yöntemsel bir tutarsızlık söz konusudur.

<sup>228</sup> A'râf 7/156.

<sup>229</sup> Bkz. Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlâhî Adâlet*, s. 296-299.

<sup>230</sup> Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Tağlib”, *DİA*, XXXIX, 372-374.

<sup>231</sup> Örnekleri için bkz. Carullah, *Hatun*, s. 61, 104.

<sup>232</sup> Necm 53/32.

<sup>233</sup> Carullah, *Hatun*, s. 62.

<sup>234</sup> Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 89.

<sup>235</sup> Bkz. Carullah, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, s. 28, 52; *Uzun Günlerde Oruç*, s. 116.



Her ne kadar Musa Carullah üzerine çalışma yapan bazı ilim adamları, Carullah'ın, bilimsel tefsire taraftar olduğunu söylemişlerse de,<sup>236</sup> onun bu konudaki bakış açısının, çok net olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela, bir eserinde "Yerin küre şeklinde oluşuna Kur'an âyetleriyle delil getirmek, beyhude bir çaba, gereksiz bir zahmet ve zorlamadır. Hem baş, hem de akıl gözüyle müşâhede edilebilen tabiat hakikatlerini ispat etmek gerekiyorsa, bunları Kur'an âyetleriyle değil, tabiat delilleriyle ispat etmek gerekir." diyerek, bilimsel tefsire olumlu bakmadığı izlenimini vermiştir.<sup>237</sup> Ancak başka bir eserinde "tennûr" kelimesi ile ilgili yaptığı açıklamalar, bu görüşüyle çelişkili bir görünüm arz etmektedir. Zira Hûd Suresi'nin 40. âyetinde geçen "tennûr" kelimesinin aslının "etûnu'n-nûr" ya da "etûnu'n-nâr" kelimeleri olduğunu, böylece Kur'an'ın istikbâlde fırlanlar/buhar kazanlarıyla çalışacak gemileri asırlar önceden haber verdiğini söylemektedir.<sup>238</sup> Bu ifadeleri, onun bilimsel tefsire olumlu baktığını göstermektedir. Nitekim, yeni bir İslâm Üniversitesi'nin müfredâtının nasıl olması gerektiği konusunu işlerken, felek ilmine Kur'an âyetleri ışığında yer verilmesi gerektiğini söylemektedir. Zira ona göre Kur'an'ın engin manaları bu ilimle daha güzel anlaşılır.<sup>239</sup> Netice itibarıyla, Carullah'ın, bu konuda söyledikleri, tam bir tutarlılık arz etmemektedir.

Özetle ifade etmek gerekirse, çalışmamız boyunca verilen örneklerde görüldüğü gibi, Carullah, âyetlere herhangi bir ilâve ya da hazfi doğru bulmadığını belirtmesine rağmen, bazen kendisinin de âyetlere ilâve ya da hazif takdiriyle mana verdiği; bazen maksadı esas alıp lafzı ikinci plana iterken, bazen lafzı esas alıp maksadı göz ardı ettiği görülmektedir. Benzer şekilde, metinsel bağlamı bazen dikkate aldığı halde bazen almadığı; tarihsel bağlama zaman zaman riâyet ettiği halde çoğu zaman riâyet etmediği; bazen âyetleri bütünsel bir yaklaşımla yorumlarken bazen parçacı yorumlar yaptığı anlaşılmaktadır. Bütün bu hususlar, Carullah'ın Kuran yorumlarında tutarlı bir yönetime sahip olmadığını göstermektedir.

<sup>236</sup> Bkz. Halis Albayrak, "Musa Carullah'ın Kur'an Anlayışı ve Yorum Yöntemi", s. 29.

<sup>237</sup> Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s. 40.

<sup>238</sup> Bkz. Carullah, *Ye'cûc*, s. 61.

<sup>239</sup> Bkz. Görmez, *Musa Carullah*, s. 173.



## Değerlendirme ve Sonuç

Musa Carullah, İslâmî ilimleri derinlemesine tahsil ve tetkik etmiş olan; Müslümanların içinde buldukları ilmî, ictimâî, siyâsî, askerî ve iktisâdî geri kalmışlığın ve ahlâkî yozlaşmışlığın ızdırabını çeken ve bu sorunları iyi niyetle ve “yerli” bir bakış açısıyla ele alıp bunlara kendine has çözümler üretmeye çalışan; taklide karşı ictihadı savunan ve bunu bizzat uygulayan cins kafalı, filozofvârî bir İslâm âlimidir.

Onun İslâmî meselelere bakışının şekillenmesinde, Kazan Türkleri arasında yaygınlık kazanan ve ıslâhatçı-yenilikçi bir karakter taşıyan “Cedîdci-lik” akımının yanı sıra, Ezher’de bizzat kendisinden ders aldığı Muhammed Abduh ile, kadim ilim ve fikir adamları arasından Muhyiddin İbnu’l-Arabî ile Ebu’l-Alâ el-Maarrî’nin etkileri görülmektedir. Ancak o, herhangi bir fikir akımını ya da ilim adamını tamamen taklit etmemiş, çok değişik fikrî alt yapılardan gelen ilim adamlarının birbirinden farklı görüşlerini kendi düşünce potasında harmanlamış ve nev-i şahsına münhasır eklettik bir yöntem benimseyerek, dinî meseleleri farklı ve özgün bir şekilde ele almıştır.

Carullah, Kur’an merkezli bir İslâm anlayışına sahiptir. O, Müslümanları, asırlar öncesinin şartlarına göre yazılmış fıkıh ve kelâm kitaplarını taklide değil, İslâm’ın ana kaynağı olan ve her zaman ve zeminde geçerliliğini koruyan Kur’an’a dönmeye ve meselelerin çözümünde onun küllî ve cüz’î ilkelerine mürâcaat etmeye çağırılmaktadır.

Carullah, Kur’an’ın tefsiri konusunda sınırları ve ilkeleri belli, müstakil ve özgün bir yöntem belirlemiş değildir. Zaten böyle bir iddiası da yoktur. Ayrıca kitaplarında ele aldığı konuların dağınıklığına ve istidratların çokluğuna bakılırsa, meselelere pek sistematik ve bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmadığı, küllî bir değerlendirme ve sistemli bir analiz yerine cüz’î meselelerde lokal analizler yapmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. O, umûmiyetle geleneksel yorum yöntemlerini kullanmakta, ancak geçmiş ulemânın bu yöntemlerin kullanımında yaptıkları hatalara işaret etmekte ve âyetlerin tefsiri konusunda ken-



di ulaştığı sonuçların, bizzat geleneksel yöntemlerin doğru kullanımının bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan, -Kur'an bünyesinde neshi kabul etmemek gibi-Carullah'ın geleneksel tefsir yöntemine muhâlif görüşleri de vardır. Ancak bunlar, ciddi bir çoğunluğa sahip değildir. Onun tefsir konusunda kadim müfessir ve âlimlere yönelttiği eleştiriler, akli yeterli şekilde kullanılmamak, mezhebî görüşleri Kur'an'a uydurmak yerine Kur'an'ı mezhebî görüşlere uygun gelecek şekilde tefsir etmek, âyetler üzerinde yeterince düşünülmeden eski tefsirlerin körü körüne taklit yoluyla kabul etmek ve fikir özgürlüğüne gereğince önem vermemek gibi noktalarda temerküz etmektedir.

Meseleleri sistematik ve bütüncül bir şekilde ele almaması, Carullah'ı yöntemsel hatalara ve tutarsızlıklara sevk etmiştir. Sözelimi, te'vîli tasvip etmediğini, hatta bunun tahrif olduğunu defalarca söylemesine rağmen herhangi bir konuda kendi görüşünü desteklemek üzere te'vîli, hem de aşırı te'vîli bizzat kendisi uygulamakta; Kur'an bünyesinde neshin varlığını kabul etmemesine rağmen herhangi bir konuda kendi görüşünü desteklemek üzere âyetler arasında neshi kabul etmekte, genellikle icmâyı şer'î bir delil olarak benimsememesine rağmen bazı konularda kendi görüşünü desteklemek üzere icmâyı delil göstermekte ve geçmiş âlimlerin fikirlerini taklide şiddetle karşı çıkmasına rağmen bazen kendi görüşünü desteklemek üzere İbnu'l-Arabî'nin fikirlerini iktibas etmektedir.

Carullah'ın yönteminde ve fikirlerindeki çelişki ve tutarsızlıkları şu sebeplerden ötürü doğal karşılamak mümkündür: 1. Carullah, sadece ilimle uğraşan bir insan değildir. O, aynı zamanda bir eylem/aksiyon adamıdır. Eylem adamlarının hayatlarının çok hareketli ve dağınık oluşu, genellikle fikirlerine de yansır. 2. Carullah'ın yaşadığı dönem, bütün milletler için zor bir dönemdir, İslâm milletleri için ise çok zor bir dönemdir. Zira Müslümanlar her açıdan Batı karşısında sürekli mağlubiyet yaşamaktadırlar. Böyle bir dönemde tutarlı teoriler ve yöntemler geliştirmek pek kolay değildir. 3. Carullah'ın zindan ve hicranlarla dolu şahsî hayatı da çok zor ve sıra dışı bir hayattır. Eserlerinin bir kısmını hapiste yazdığını hatırlamak gerekir. 4. Carullah, fıkihtan kelâma, tefsirden tasavvufa, siyasetten hukuka kadar çok geniş sahalarda söz söylemiş ve kalem



oylatmıştır. Bu kadar zor hayat şartlarının yanı sıra çok zor ve çok geniş bir sahayı kapsayan konularda sistematik düşünceler üretmek pek kolay bir iş değildir. Netice itibariyle Carullah'ın ne söylediklerinden ziyâde, ne söylemek istediği; ne yaptığından ziyâde ne yapmak istediği üzerinde durmak, yani onun yazdıkları satırlarda dolaşmaktan ziyâde düşüncesinin arka planında hangi sâiklerin, muharrik unsurların olduğuna dikkat etmek, onu günümüzde daha iyi anlamaya vesile olacaktır.

Her ne kadar Carullah, ele aldığı âyetler hakkındaki yorumlarının, Kur'an'ın en nesnel anlamı olduğunda ve bu konuda asırlardır İslâm âlimlerinin gaflet ettiğinde ısrar ediyorsa da, Kur'an âyetleri hakkındaki geleneksel görüşlere aykırı yorumlarında, yaşadığı dönemin şartlarının etkili olduğunu, dolayısıyla en azından bu açıdan öznellik malul olduğunu söylemek mümkündür. Meselâ, şayet yaşadığı dönemde Amerika gibi bazı ülkelerde kölelik kaldırılmış olmasaydı ve köleliğin insanın temel hak ve hürriyetlerine aykırı olup artık yeni dünya düzeninde var olmaması gerektiği konusunda pek çok görüş bildirilmemiş olsaydı, Carullah 1910'da yazdığı *Kavâid-i Fıkhiyye*'de, Kur'an'ın köleliği kaldırdığını savunmuş olur muydu? Ya da kadın hakları konusunda yaşadığı dönemde ciddi gelişmeler ve tartışmalar olmasaydı, acaba kadınla ilgili âyetlerden aynı sonuçları çıkarabilir miydi?

“Carullah, acaba herhangi bir konuda kanaat sahibi olmadan evvel Kur'an'ı inceleyip, ondan sonra mı o konuda bir kanaata varmaktadır? Yoksa, önce bir kanaat edinip, sonra o kanaatini destekleyecek Kur'ânî deliller elde etmek için mi Kur'an'a yönelmektedir?” sorusu, önemlidir. Âyetler hakkında yaptığı yorum ve açıklamalar dikkatlice tahlil edildiğinde öyle anlaşılmaktadır ki, Carullah, çoğunlukla bir mesele hakkında, önce belirli bir kanaate varmakta ve ondan sonra da Kur'an'a dönerek onda bu kanâatini teyit eden âyetler bulmaya çalışmaktadır.

Öte yandan, Carullah'ın eserlerinin üslup ve muhtevasının, biraz da muhâlif görüşte olanlara göre şekillendiği anlaşılmaktadır. Sözgelimi, *Hatun* isimli eserinde kadın hakkındaki fikirlerinden dolayı geleneksel görüşleri ve



kadim ulemâyı ağır bir şekilde eleştiren reformist bir üslup hâkim iken, modernist Müslümanlara karşı yazdığı *Büyük Mevzularda Küçük Fikirler* ya da *Kitâbu's-Sünne* isimli eserlerinde, tam bir gelenekçi ve muhafazakâr bir üslup tonu kendini hissettirmektedir. Netice itibariyle, yazdığı eserlerde birbirine zıt gibi duran farklı üslup ve tutumlarının, ilgili eserde işlenen görüşlere muhâlif olanlara göre renk aldığı anlaşılmaktadır.

Her ne kadar üslup ve tutumlarında, eserlerinin muhtevasında ve yorum yönteminde aşırılıklar ve tutarsızlıklar gözlemlense de, dînî ilimlerdeki derin vukûfiyeti, engin birikimi, keskin zekası ve ilmî meselelere yaklaşımındaki özgünlüğü ve çilelerle dolu hayatı ile Musa Carullah Bigiyef, dikka-te değer bir ilim ve fikir adamıdır.

### **Kaynaklar**

*Kur'ân-ı Kerîm.*

Akyol, Taha, "Cedidcilik", *DİA*, VII, 211-213.

Albayrak, Halis, "(Musa Carullah Bigiyef'in) Kur'an'ın Anlaşılması Konusundaki Görüşleri", *Ölümünün 50. Yıldönümünde Musa Carullah Bigiyef*, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 19-37.

Balaban, Mustafa Rahmi, "Musa Carullah, Hayatı, Felsefesinden Birkaç Çizgi, Eserleri", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt:1, cüz: 1-4, s. 173-178.

Baltanova, Goulnar, "Rızâeddin Fahreddîn ", *DİA*, XXXV, 70-71.

el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dersâadet Kitabevi, İstanbul ts.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.



Carullah, Musa, *Hatun*, hazırlayan: Mehmet Görmez, Kitâbiyât, Ankara 1999.

\_\_\_\_\_, *Uzun Günlerde Oruç*, Hazırlayan: Abdullah Kahraman, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.

\_\_\_\_\_, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, Hazırlayan: Musa Bilgiz, Kitâbiyât, Ankara 2001.

\_\_\_\_\_, *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakmak Meseleleri*, Hazırlayan: Ferhat Koca, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003.

\_\_\_\_\_, *Kitâbu's-Sünne*, çeviren: Mehmet Görmez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.

\_\_\_\_\_, *Kur'ân-ı Kerîm Âyet-i Kerîmelerinin Mu'ciz İfadelerine Göre Ye'cûc*, Berlin 1933.

\_\_\_\_\_, *İslâm'm Elifbâ'sı*, hazırlayan: İbrahim Maraş-Seyfettin Erşahin, Seba Yayınları, Ankara 1997.

\_\_\_\_\_, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, Kazan 1912.

\_\_\_\_\_, *Kavâid-i Fıkhiyye*, Kazan 1927.

Durmuş, İsmail, "Tağlîb", *DİA*, XXXIX, 372-374.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, y.y., 1979.

Görmez, Mehmet, *Musa Carullah Bigiyef*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.





Hâşim Nâhid, *Türkiye İçin Necât ve İ'tilâ Yolları*, Şems Matbaası, İstanbul ts.

İbnu'l-Arabî, Muhyiddîn, *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, Dâru Sâdır, Beyrut ts.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lübânîyye, Kahire 1990.

İşleyen, Ahmet, *Musa Carullah Bigiyef'in Kur'an Anlayışı ve Yorum Yöntemi*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

Kanlıdere, Ahmet, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah*, Dergah Yayınları, İstanbul 2005.

\_\_\_\_\_, "Mûsâ Cârullah", *DİA*, XXXI, 214-216.

Karaman, Hayrettin ve diğerleri, *Kur'an Yolu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, nşr. Hişam Semîr el-Buhârî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1995

en-Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

Özalp, Ömer Hakan, *Rızâeddin Bin Fahreddin*, Dergah Yayınları, İstanbul 2001.

er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr li'l-İmâm Fahrüddîn er-Râzî (Mefâtihu'l-Gayb)*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2001.

Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1993.



Sabrî, Mustafa, *Yeni Müctehidlerin Kıymet-i İlmîyyesi*, Evkâf-ı islâmiyye Matbaası, İstanbul 1337/1335.

\_\_\_\_\_-Musa Carullah, *Îlâhî Adâlet*, Pınar yayınları, İstanbul 1996.

Şentürk, Mustafa, "Musa Carullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri: "Tarihu'l-Kur'an Vel'l-Mesahif" Adlı Eseri Bağlamında", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2012, sayı: 48, s. 257-268.

\_\_\_\_\_, "Mûsâ Cârullâh'ın *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif* Adlı Eseri ve Tefsîr İlmi Açısından Değeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi)* [İİFD] [EAÜİFD], 2014, sayı: 42, s. 107-125.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.

et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâfu an Hakâiki Ğavâmudî't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1995.

